ПОРОГИ

Культурно-політичний місячник для українців у Чехії
POROHY – Kulturně-politický měsíčník pro Ukrajince

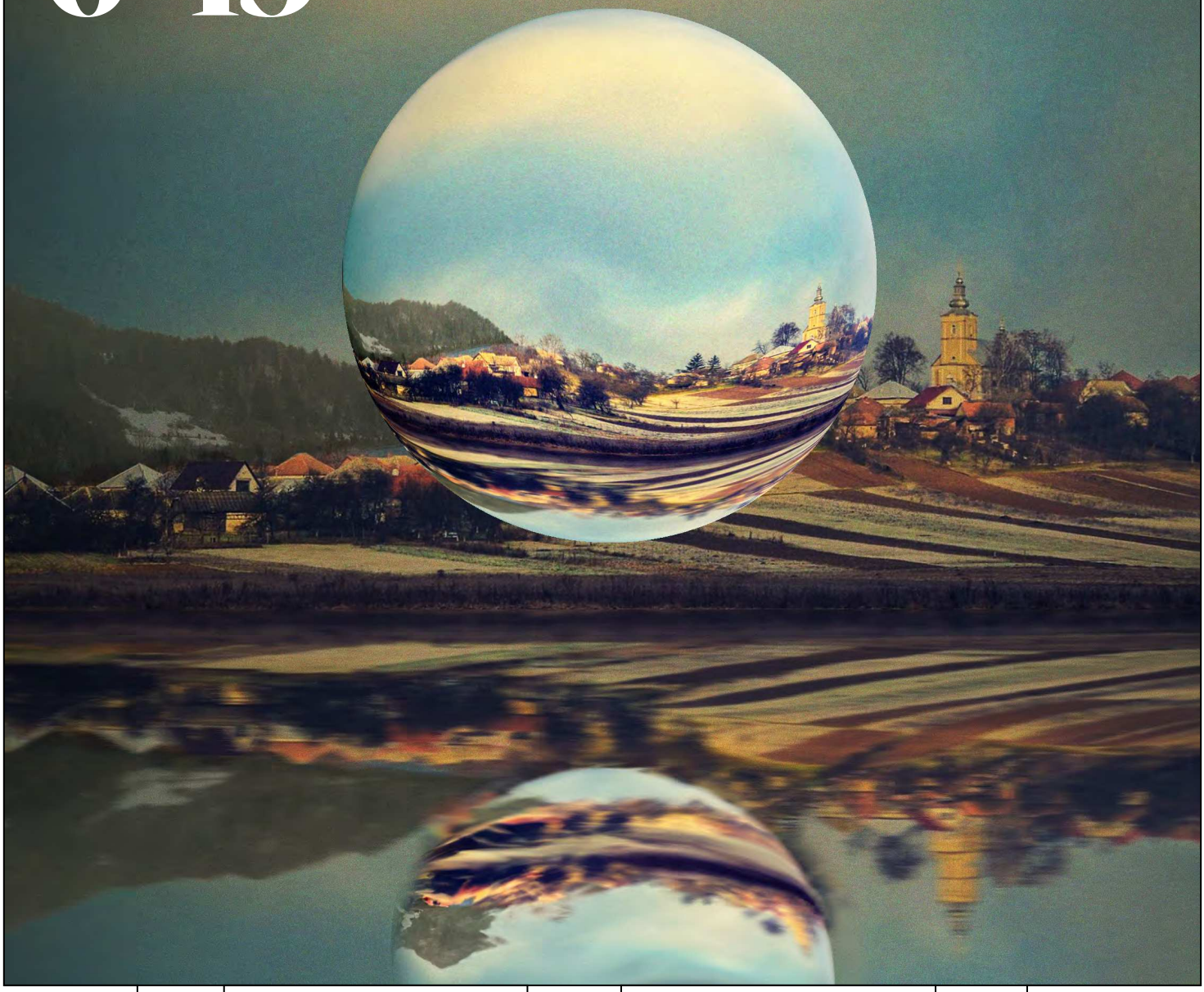
№ 11/2025, рік XXXIII | č. 11/2025, ročník XXXIII
Усі випуски часопису "Пороги" знайдете на: **porohy.cz**
facebook.com/PorohyJournal | porohyjournal

СРІБНА ЗЕМЛЯ
КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

номер привсячений дослідженню становлення української ідентичності Закарпаття

Русини VerSus український націєтворчий процес

6-13

4-13

Хроніки громади;
Суспільство: Русини VS український націєтворчий процес;

14-17

Постать: Августин Волошин – від просвітника до президента Карпатської України;

18-23

Розмова: Наталія Старченко — націєтворення. Новий ґранд-наратив (ч.II);
Анонс кіно.

Любий читаче,

цей номер "Порогів" присвячений Закарпаттю — краю, де українська ідентичність формувалася в умовах постійного тиску, конкуренції назв, мов і політичних проєктів. Ми звертаємося до регіону, який століттями перебував на перехресті імперій, проте зберіг власну культурну пам'ять і прагнення до самовизначення.
Поетична назва "Срібна Земля" походить із однойменної книги Василя Пачовського, який осмислював Закарпаття як частину цілісного українського світу, оповиту міфом, історією та боротьбою. З цією назвою перегукується легенда про срібний дзвін із написом 1036 року — дар руського князя місцевій громаді як знак приналежності до київської традиції. За переказами, дзвін було знищено угорцями, а сам акт руйнування став символом спроб стерти пам'ять про руське, а згодом українське коріння краю.
У номері ми аналізуємо конфлікт ідентичностей у статті про русинство як політичний інструмент протидії українському націєтворчому процесу. Окрему увагу приділено постаті Августина Волошина — першого президента Карпатської України, чия діяльність стала кульмінацією багаторічних змагань за державну суб'єктність. Також публікуємо продовження розмови з історикинею Наталією Старченко про механізми формування нації, роль еліт і відповідальність пам'яті.
Цей випуск — спроба повернути Закарпаттю його історичну глибину та вписати "Срібну Землю" в український наратив без застережень і компромісів.

Усвідомленого прочитання,
Редакція

instagram.com/porohyjournal/

facebook.com/PorohyJournal/

Підписатись на друковане видання: www.porohy.cz

ПОРОГИ – культурно-політичний часопис для українців у Чеській Республіці.

Виходить 12 разів на рік.
№ 11/2025, рік XXXIII.
Підписано до друку 10. 01. 2026 року.

Ел. пошта: editorial@porohy.cz.
Інтернет-адреса: porohy.cz,
Реєстрація: МК ЧР/7044.

Номер готували: Тетяна Баланда, Олег Баланда.
Художнє оформлення та верстка: Тетяна Баланда.

Використовуються повідомлення пресслужб посольств, інформагентств та ілюстрації з відкритих джерел. За достовірність викладених фактів відповідає автор статті. Редакція має право скорочувати матеріали і не поділяти поглядів автора.

Часопис видається із фінансовою допомогою Міністерства культури Чехії.

Видає: "Українська ініціатива в ЧР",
Воцелова 3, Прага 2, ід. номер: 60448296;
Розрахунковий рахунок: 1925774379/0800.

POROHY – kulturně-politický časopis pro Ukrajince v České republice.

Název je odvozen od ukrajinského "porih" – práh, říční práh.

Vychází 12 krát ročně.
Číslo 11/2025, ročník XXXIII.
Uzávěrka: 10. 01. 2026

E-mail: editorial@porohy.cz
Web: porohy.cz
Registrační číslo: MK ČR/7044

Číslo připravili: Teťana Balanda, Oleh Balanda.
Art directorka a redaktorka: Teťana Balanda.

Používáme tiskové zprávy velvyslanectví, informačních agentur a ilustrace z otevřených zdrojů. Za pravdivost uvedených informací je zodpovědný autor článku. Redakce může krátit text a neshodovat se s názory autora.

Časopis vychází s finanční podporou Ministerstva kultury ČR.

Vydává: Ukrajinská Iniciativa v ČR, z.s.,
Vocelova 3, Praha 2, IČO: 60448296,
Číslo účtu: 1925774379/0800.

Стріт-арт у Будапешті, 2025. Ініціатива української мисткині.

Зміст

Хроніки громади 4

Суспільство 6
Русини Versus український націєтворчий процес

Постать 14
Августин Волошин – від просвітника до президента Карпатської України

Розмова 18
Наталія Старченко — націєтворення. Новий ґранд-наратив (продовження)

Анонс кіно 23
Сентиментальна подорож до планети Параджанова; Ти — космос

12

грудня в Перемишлі стартував Форум українців Східної Європи — перша масштабна зустріч, що об'єднала представників українських громад із 13 країн регіону.

Форум став спільним майданчиком дій на підтримку перемоги України, її європейського майбутнього та зміцнення співпраці між українськими громадами Східної Європи, наголосив президент Світового конґресу українців (СКУ) Павло Ґрод.

Упродовж трьох днів у Перемишлі зібралися представники органів влади України й Польщі, дипломати, громадські діячі, військові, духовні та освітні лідери, керівники українських організацій. Учасники обговорили ключові виклики в умовах повномасштабної війни Росії проти України, обмінялися практичним досвідом і започаткували нові ініціативи для посилення міжнародного голосу України.

Програма включала пленарні засідання, круглі столи, робочі групи та презентації рішень. У центрі уваги — міжнародна адвокація, протидія дезінформації, розвиток молоді й освіти, збереження української ідентичності та посилення присутності України в регіоні. Окремі блоки були присвячені війні, стійкості й правді: координації громад у воєнний час, підтримці ЗСУ та біженців, протидії російській пропаганді.

Значну увагу приділили партнерству діаспори з Україною на шляху до ЄС і НАТО, розвитку українських шкіл за кордоном, мовній ідентичності молодших поколінь, а також ролі молоді як рушія українського руху за межами країни.

Форум ініціював СКУ у партнерстві з МЗС України, УГКЦ, ПЦУ, Європейським конґресом українців та низкою українських інституцій у Польщі. ■

Ukrainianworldcongress.org

18

грудня у День пам'яті першого президента Чехії Вацлава Гавела Укрпошта урочисто випустила поштову марку, присвячену чеському добровольцю Карелу Кучері, який загинув, захищаючи Україну у війні проти Росії.

Про це повідомило посольство України в Чехії.

Карел Кучера загинув 18 березня 2023 року під час боїв за Бахмут. Йому було 23 роки. Він служив у складі 3-го батальйону Інтернаціонального легіону Збройних сил України.

У посольстві зазначили, що випуск марки став знаком вдячності та вшанування пам'яті добровольця, який свідомо став на захист України. Окремо подякували батькам Карела Кучери за дозвіл на створення марки та збереження пам'яті про сина.

У повідомленні також згадали слова Карела Кучери, які він говорив ще за життя: якщо російські війська не зупинити в Україні, війна згодом може прийти й до інших європейських країн. Саме так він пояснював своє рішення поїхати добровольцем на фронт.

Карел Кучера став першим чеським добровольцем, якого було нагороджено державними відзнаками за участь у війні в Україні. Посмертно він отримав:

- медаль "За героїзм" від президента Чехії Петра Павела, вручена 28 жовтня 2024 року
- орден "За мужність" III ступеня від України, який у жовтні 2024 року передали його батькам.

У посольстві України наголосили, що Україна завжди пам'ятатиме кожного, хто віддав життя за її свободу, та подякували чеському народові за солідарність і підтримку. ■

Ukraina.radio.cz

29

грудня лідер партії SPD та спікер Палати депутатів Томіо Окамура анонсував намір ініціювати значні зміни в законі про тимчасовий захист українських біженців, відомому як Lex Ukrajina, а також у загальному законі про перебування іноземців.

"Не може так бути, щоб безпека громадян Чехії була поставлена на другий план і щоб ми й далі надавали захист особам, які повторно коять кримінальні злочини чи правопорушення, і робили вигляд, що закон не стосується певної привілейованої групи людей", – сказав лідер партії, відомої своїми антиіммігрантськими й фактично антиукраїнськими позиціями.

"Тобто настав час переглянути без-краю прихильність тепер уже колишнього керівництва Міністерства внутрішніх справ до тимчасового перебування біженців із України. Конкретні кроки будуть запропоновані в нових редакціях цих законів (Lex Ukrajina і про перебування іноземців – ред.) відразу після того, як буде розглянутий і схвалений бюджет на 2026 рік", – заявив Окамура. Новий уряд партій ANO, SPD і „Motoristé sobě" відхилив проєкт бюджету, підготований попередниками, і має розглянути власний проєкт 19 січня.

А на запитання видання iDnes.cz, як, на його думку, міг би бути змінений Lex Ukrajina, він тоді ж, майже місяць тому, відповів: *"Це питання надто рано ставити. Я ще детально не ознайомився з цим. Я тільки кажу, і думаю, що не помиляюся, що європейський захист, правовий захист громадян України, що потерпають від війни, закінчиться в березні 2027 року. А до того ще довгий шлях"*. ■

Ukraina.radio.cz

31

грудня спікер Палати депутатів парламенту Чехії Томіо Окамура використав новорічне звернення для різкої атаки на українське керівництво, назвавши "хунтою", а війну Росії проти України — "цілковито безглуздою".

Окамура заявив, що виступає проти подальших постачань зброї Україні та звинуватив європейські уряди й *"українських злодіїв навколо хунти Зеленського"* у наживі на війні, зокрема в будівництві *"золотих туалетів"*. Він також висловився проти вступу України до Європейського Союзу та застеріг від "руху до Третьої світової війни".

Ці слова викликали жорстку реакцію української дипломатії. Посол України в Чехії Василь Зварич назвав заяви Окамури *"образливими та сповненими ненависті"*, зазначивши, що вони сформовані під впливом російської пропаганди. За його словами, така риторика є неприпустимою для посадовця найвищого конституційного рівня та суперечить демократичним цінностям, на яких ґрунтується Чеська Республіка. Втім, чеський уряд став на захист Окамури. Міністр закордонних справ Чехії заявив, що вважає недоречним публічну оцінку слів спікера з боку іноземного дипломата. Представники партії SPD також звинуватили українського посла у втручанні у внутрішню політику.

У відповідь міністр закордонних справ України Андрій Сибіга підтримав Зварича, наголосивши, що українські дипломати зобов'язані захищати гідність держави та реагувати на публічні образи.

Конфлікт розгортається на тлі зміни курсу Чехії щодо України після входження SPD до урядової коаліції, що ставить під сумнів роль Праги як одного з ключових європейських союзників Києва. ■

Euromaidanpress.com

8

січня на Інформаційному порталі для іноземців (ipc.gov.cz) розпочалась онлайн-реєстрація для продовження віз тимчасового захисту.

Про це повідомляє Міністерство внутрішніх справ. У разі перевантаження системи МВС рекомендує зачекати, оскільки реєстрація триватиме до 15 березня 2026 року.

Якщо виникнуть проблеми протягом реєстрації можна звернутися до Інформаційної лінії з питань тимчасового захисту за номером +420 974 801 802 (понеділок–четвер: 8:00–16:00, п'ятниця: 8:00–14:00) або надсилати запитання на електронну адресу: *ukrajina@mv.gov.cz.*

Цього року не видалятимуть облікові записи осіб із тимчасовим захистом, як у минулі роки. Якщо ви не знаєте або забули дані для входу до свого облікового запису, у жодному разі не створюйте новий, а скористайтесь вже наявним. Для зміни даних для входу можна увійти до свого наявного облікового запису за допомогою засобів електронної ідентифікації.

Не створюйте новий обліковий запис, оскільки його буде автоматично заблоковано. Якщо в системі вже є ваш унікальний підтверджений обліковий запис, ви не зможете створити новий на іншу елетронну адресу. Це лише перевантажить систему, що вплине на роботу сайту.

Усі особи з чинним тимчасовим захистом до 31 березня 2026 року зможуть продовжити його до 31 березня 2027 року. Процедура буде подібною до попередніх. Продовження відбуватиметься у два етапи:

1) Онлайн-реєстрація для продовження тимчасового захисту (триватиме до 15 березня 2026 року);

2) Візит до відділення МВС для отримання візової наклейки (триватиме до 30 вересня 2026 року). ■

Proukrajinu.blesk.cz

9

січня під час візиту до Києва чеський політик Філіп Турек, почесний президент партії Motoristé sobě, зробив суперечливу заяву про те, що за війну в Україні "може відповідати й розширення НАТО".

Турек, який супроводжував главу МЗС Чехії Петра Мацінку, зазначив, що вважає війну трагедією, але водночас додав, що конфлікт уможливили "помилки великої зовнішньої політики". Серед таких причин він назвав розширення НАТО, про що, за його словами, "всі знають і про це можна говорити".

Ця заява викликала гостру реакцію чеських опозиційних політиків. Євродепутат Томаш Здєховський назвав Турека "гієною і проросійським дурнем" щодо його заяв прямо в Києв. На думку євродепутата, звинувачувати НАТО у війні — це не лише "дуже дурна заява", а й близька до проросійських наративів позиція.

Євродепутатка Дануся Нерудова також різко відреагувала, заявивши, що Турек або дурень, або навмисно поширює російську пропаганду. За її словами, хто б скільки не заперечував проросійські настрої, "потім він просто відкриває рота і поширює російську пропаганду".

Позиція Турека різко контрастує з офіційною політикою чеського уряду, який, хоча й переглядає формат підтримки України в новому складі правлячої коаліції, формально продовжує підтримувати Україну й відкидає пояснення війни розширенням НАТО. Такі заяви не лише заплутують дипломатичний сигнал, який Чехія прагнула послати під час візиту до Києва, а й спричинили внутрішньополітичні суперечки у Празі.

Загалом, реакція політичних опонентів була дуже критичною, і багато хто назвав слова Турека потенційно шкідливими для позиції Чехії щодо підтримки України. ■

Cnn.iprima.cz

РУСИНИ VERSUS УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІЄТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

Етнонім «русин» історично є архаїчною самоназвою східнослов'янського населення, яке в сучасній науковій та політичній традиції ідентифікується як українці. Упродовж століть цей термін функціонував як загальна назва християн східного обряду, зокрема в межах Речі Посполитої та Габсбурзької монархії. Лише в середині XIX століття, під впливом модерних процесів націєтворення й розвитку парламентських інституцій в Австро-Угорській імперії, етнонім «русин» почав набувати додаткового політичного й ідеологічного навантаження.

Текст: ОЛЕГ БАЛАНДА

У другій половині XX століття, зокрема з 1960-х років, у західній академічній літературі з'являється концепція, що трактує русинів як окрему етнічну спільноту. Найпослідовніше цю позицію відстоює канадський історик угро-русинського походження Пол Роберт Маґочі, який розглядає "русинську традицію" як самостійну лінію розвитку в Карпатському регіоні. У межах цієї концепції він запроваджує поняття "карпаторусини", виокремлюючи їх від решти на Галичині, але зараховуючи сюди різні гірські групи населення Карпат — зокрема бойків, лемків і гуцулів — наголошуючи на їхніх спільних культурних рисах і відмінній від наддніпрянської історичної траєкторії.

Подібну логіку поділяє й дослідниця Александра Вікторек (Georgetown University), яка описує русинів як згуртовану, самосвідому етнічну спільноту з потенціалом до націєтворення, що має спільну історичну пам'ять, міфи походження, територіальну прив'язаність та елементи спільної культури.

Хоча ця тема залишається досить непопулярною для широкого кола науковців, відповідні наративи поступово проникають у дискурс міжнародних організацій і бюрократичних інституцій. У цих середовищах держава Україна нерідко постає в негативному світлі — через звинувачення в "насильницькій українізації", "невизнанні національних меншин", що завдає репутаційних збитків і створює плацдарм для дипломатичного тиску.

Зокрема, нещодавно на одному із засідань 18-го Конґресу ООН з питань національних меншин відбувся виступ мешканки Закарпаття, блогерки Ґабріелли Дерепи. Говорячи про екологічні наслідки масштабної забудови Карпат і соціальну напругу, що загострилася після повномасштабної війни через притік внутрішньо переміщених осіб, вона представилася карпато-русинкою та заявила, що належить до "бездержавного народу". У своєму виступі Дерепа також стверджувала, що національні меншини Закарпаття часто стигматизуються через нібито "відмінні геополітичні погляди", а карпато-русини, на відміну від угорської чи румунської меншин, позбавлені можливості захищати свою мову й культурну окремішність, оскільки не визнані в Україні.

Ця стаття має на меті простежити історичні процеси формування української національної ідентичності, проаналізувати витоки сучасного політичного русинства та окреслити чинники, що сприяють його активному просуванню в публічному просторі.

Історичний контекст

Звертаючись до міждисциплінарних досліджень, зокрема публікацій у журналі Nature, присвячених ранньому розселенню слов'ян, дослідники зазначають, що осердям цього процесу були території між півднем сучасної Білорусі та північчю України. Розселення, яке розпочалося орієнтовно в V–VI століттях н.е., відбувалося переважно у західному та південно-західному напрямках і лише частково — на схід та північ. Ця динаміка має принципове значення для розуміння культурної та мовної спорідненості слов'янських племен, що заселяли центральноєвропейський і карпатський регіони. Дані археології та популяційної генетики загалом підтверджують цю модель.

Ґабріелла Дерепа.

Упродовж наступних століть на цих територіях формується протодержавне, а згодом державне утворення Русь, політичний і культурний центр якого до монгольського вторгнення 1240 року перебував у Києві. Русь об'єднувала просторово й культурно різнорідні регіони — від південних схилів Карпат до північних земель навколо Новгорода. Водночас етнонім "русин" у джерелах X–XIII століть функціонував як позначення населення Русі передусім слов'янського походження і не застосовувався до угро-фінських груп, включених до складу держави. Для означення належності до Русі в ширшому, політико-територіальному сенсі використовувався прикметник "руський" (руськъ, русьскъ), який не мав етнічного значення.

Питання про те, чи можна вважати етнонім "русин" безпосереднім маркером окремої етнічної спільноти, залишається дискусійним; у сучасній історіографії він здебільшого трактується як політико-культурна та конфесійна самоназва середньовічного населення Русі, а не як означення сформованого етносу в модерному розумінні. У подальші століття, зі зміною політичних кордонів і появою нових ідентифікаційних категорій — таких як "малороси", "великороси", "литвини" тощо, — самоназва "русин" поступово набуває регіонального характеру. Зокрема, в XVIII–XIX століттях вона активно використовується для означення греко-католицького населення українських земель у складі Габсбурзької монархії.

Перші концептуальні розбіжності у трактуванні "русинської" ідентичності виникають у працях Пола Роберта Маґочі. Він протиставляє історичний розвиток Підкарпатської Русі та Галицько-Волинського князівства, стверджуючи, що ці регіони, заселені русинським населенням, формувалися в принципово різних політичних і соціокультурних умовах. Саме ця відмінність, за Маґочі, є ключовим аргументом на користь окремішності карпаторусинів від українського національного проєкту. Водночас у межах цієї логіки девальвується той факт, що лемки, бойки та гуцули історично проживали не лише в Підкарпатті, а й у Галичині, яка була активним осередком українського національного руху.

Карта розселення русинів у трактуванні Пола Роберта Маґочі демонструє чітке проведення межі Східної Галичини по вододільному хребту, тоді як в інших частинах карти природні бар'єри не використовуються як послідовний критерій етнографічного розмежування; така асиметрія спонукає до питання про обрані принципи просторової інтерпретації.

> **...кристалізувалися дві основні ідеологічні течії — українофільська та русофільська (москвофільська), кожна з яких намагалася дати відповідь на базове модерне питання: ким є місцеве руське населення і яким має бути його національне майбутнє**

Вирішальним етапом для формування відмінних ідентифікаційних траєкторій стала пізньомодерна доба — починаючи від скасування кріпацтва в Австрійській імперії та подальший розвиток парламентських інституцій у Галичині. У межах Угорського королівства, до якого належала Підкарпатська Русь, подібні процеси лібералізації були суттєво обмежені характером угорської національної політики. Поки в Галичині в контексті "Весни народів" формувався світський прошарок української інтеліґенції, значною мірою вихідців із селянського середовища, у Підкарпатській Русі роль інтелектуальних і культурних лідерів майже повністю зберігалася за греко-католицьким духовенством.

За цих умов галицькі русини поступово інтегрувалися в модерний український національний проєкт, усвідомлюючи свою мовну й культурну спорідненість із наддніпрянською Україною. Натомість значна частина русинської еліти по інший бік Карпат залишалася в межах традиціоналістських уявлень, нерідко орієнтуючись на культурний і релігійний авторитет Російської імперії, як противагу угорському впливові. Саме на перетині цих двох ідейних векторів — українського модерного та архаїчного русского (фактично імперського) — і формується той конфлікт ідентичностей, який згодом буде переосмислений у термінах "русинського питання".

Боротьба концепцій

У той час як більша частина українських етнічних земель у складі Російської імперії зазнавала системних заборон і репресій, спрямованих проти української мови та культури (розгром Кирило-Мефодіївського братства у 1847 році, Валуєвський циркуляр 1863 року, Емський указ 1876 року), простір Галичини, Закарпаття та Буковини перетворився на ключову арену змагання національних ідентифікаційних проєктів. Саме тут перехрещувалися політичні та культурні впливи

Олександр Духнович. ШІ-інтерпритація портрету.

Австро-Угорської та Російської імперій, створюючи відносно плюралістичне середовище для формування й конкуренції різних концепцій нації.

У цьому контексті кристалізувалися дві основні ідеологічні течії — українофільська та русофільська (москвофільська), кожна з яких намагалася дати відповідь на базове модерне питання: ким є місцеве руське населення і яким має бути його національне майбутнє.

Українофіли виходили з уявлення про українську націю як окрему, самобутню спільноту зі своєю мовою, культурою та історичною традицією. Вони обстоювали право українців на культурний розвиток і політичне самовизначення, активно розвивали освіту українською мовою, видавничу справу, пресу та мережу громадських і політичних організацій. Як зауважує Пол Роберт Маґочі у праці The Roots of Ukrainian Nationalism, українофіли розглядали національне пробудження як ключовий інструмент модернізації суспільства та захисту від асиміляційного тиску. Особливого значення ці ідеї набули в Галичині, де австрійська модель управління залишала простір для обмеженої культурної автономії.

Русофіли, натомість, орієнтувалися на ідею культурної, історичної та духовної єдності з Росією. Вони вважали місцеве руське населення складовою ширшого "загальноросійського" народу й стверджували, що його розвиток можливий лише в межах великоросійської культурної та політичної традиції. У Галичині та на Закарпатті ця течія знаходила підтримку передусім серед частини греко-католицького духовенства та консервативної інтеліґенції, для яких релігійна спадковість і церковна традиція відігравали визначальну роль у самоідентифікації.

Окреме місце в цій конфігурації, за Маґочі, посідають так звані традиціоналісти або старорусини. Ранній рух за культурне самоствердження русинів розпочався передусім у середовищі греко-католицького духовенства, особливо на територіях сучасної Словаччини. Як зазначає Александра Вікторек, центральною постаттю цього етапу був Олександр Духнович (1803–1865) — греко-католицький священник зі Східної Словаччини, якого в сучасній русинській історіографії часто називають "батьком русинської мови" та ініціатором національного пробудження.

Посилаючись на працю професорки Елейн Русінко "Straddling Borders", Вікторек змальовує інтелектуальний портрет Духновича. "Він здобував освіту в Ужгородській гімназії, де мовами викладання були латина й угорська, а згодом — у греко-католицькій семінарії, де навчання велося переважно латиною, з окремими курсами церковнослов'янською. Перші літературні тексти Духнович писав угорською мовою. У 1833 році його було призначено на парафіяльну службу в русинських селах Словаччини — призначення, яке він спершу сприйняв як приниження. Втім, саме цей досвід став поштовхом до його звернення до "мови народу", яку він, утім, прагнув максимально наблизити до церковнослов'янської традиції." Авторки змальовують портрет людини, для котрої угорська ідентичність не була легким завданням, а русинське походження поставало альтернативним полем професійної реалізації.

Вікторек також звертає увагу на коло інтелектуальних впливів Духновича. "*Він уважно студіював праці панславістських і національних мислителів — серба Вука Караджича, словаків Яна Коллара та Павла Шафарика, поляка Адама Міцкевича, а також російських авторів і теоретиків — Ломоносова, Державіна, Карамзіна та Пушкіна.*" Показово, що в цьому переліку відсутні русинські/українські інтелектуали. Але навіть якби там були Сковорода, Шевченко чи Котляревський — чи мали б вони вплив на його світогляд?

Для Духновича поняття "Русь", "русин" і Російська імперія фактично були тотожними поняттями: русини мислилися ним як гілка єдиного народу, достатньо потужного, щоби створити й утримувати велику імперію. Ця позиція стала ідейною основою для подальшого русофільського культурного руху в регіоні.

У середині XIX століття в Пряшеві формується русофільське літературне товариство під проводом Духновича, яке спочатку використовувало штучну мовну суміш місцевих говірок, церковнослов'янської та російської мов — *язичіє*, а згодом перейшло на нормативну російську. З 1866 року активну роль у цьому середовищі відігравало Товариство святого Василія Великого, яке стало ідейним суперником української "Просвіти".

Пояснюючи цю послідовну орієнтацію на Росію, Маґочі наголошує, що фундаментом старорусинської ідентичності була насамперед релігія: східний обряд, уявна спадковість із Руссю через церковну традицію, богослужбову мову та церковнослов'янську писемність. Саме релігійний чинник, а не модерна національна свідомість, визначав межі й напрямок цього ідентифікаційного проєкту.

Зацікавлені сторони

Із середини XIX століття можна зафіксувати формування русофільської течії, притаманної як Галичині, так і Підкарпатській Русі. Одним із головних каналів її поширення виступала греко-католицька церква, яка за умов конфесійної специфіки регіону та відсутності кодифікованої світської літературної мови відігравала роль ключового інституційного посередника між селянським середовищем і ширшими культурними впливами. На фоні відсутності доступної освіти (через угорську мову викладання), ранні русофіли — яких у джерелах часто називають рутенофілами або старорусинами — уявляли "національний шлях" через ідею єдності з так званим *триєдиним руським народом*, до якого зараховували карпаторосів, малоросів і великоросів.

Важливо наголосити, що саме в цей період концепція модерної української нації перебувала на етапі формування. На цьому тлі розгорталося ідейне протистояння, яке неминуче привернуло увагу імперських центрів сили — держав, що політично поділяли регіон і прагнули інструменталізувати локальні ідентичності відповідно до власних стратегічних інтересів.

Тоді як населення Підкарпатської Русі формувалося під впливом церкви, залежної від Будапешта, кадрово інтегрованої в угорську систем, у Галичині, що перебувала під австрійським управлінням, відбувалися модернізаційні процеси: держава провадила відносно ліберальну політику щодо національних рухів, зокрема через систему церковного та освітнього самоврядування, і допускала політичне представництво в крайових і загальноімперських парламентах.

Ситуація в Підкарпатській Русі, яка входила до складу Угорського королівства, була протилежною. Угорська влада реалізовувала послідовну асиміляційну політику, водночас толеруючи русинську ідентичність доти, доки вона залишалася регіональною та деполітизованою. У цьому контексті греко-католицька церква виконувала функцію інтеграції русинського населення в угорську державну систему, заохочуючи "локальний патріотизм" замість модерної національної самоідентифікації. Українофільські ініціативи в семінаріях і пресі систематично блокувалися, тоді як лояльне духовенство отримувало підтримку. Мукачівська єпархія була включена до механізмів угорської політичної лояльності, а українофільські проєкти не мали жодної інституційної опори.

> **Фінансова та ідеологічна підтримка нових православних громад надходила до Карпатської Русі й опосередковано, через організації на кшталт Галицького російського благодійного товариства в Санкт-Петербурзі та Карпаторуського визвольного комітету в Києві**

Якщо в Галичині підтримка українського національного руху з боку австрійської адміністрації частково зумовлювалася прагненням послабити вплив Російської імперії та мінімізувати ризик територіальних претензій з боку династії Романових, то угорська влада вбачала в українофільстві на Підкарпатті безпосередню загрозу власній територіальній цілісності. Русинів розглядали як потенційно інтегрованих до ширшого українського національного простору — Галичини та Наддніпрянщини. Принципова різниця полягала в тому, що австрійська модель допускала органічний розвиток галицької спільноти, тоді як угорська адміністрація намагалася конструювати контрольовану, штучно деполітизовану регіональну ідентичність.

Неочікуваним, але вкрай важливим театром цієї ідеологічної боротьби стала Північна Америка. Після скасування кріпацтва в Австро-Угорській імперії розгорнулася масштабна трудова міграція до Сполучених Штатів, пік якої припав на 1880–1890-ті роки. Міграція мала здебільшого "човниковий" характер: за оцінками Маґочі, близько третини заробітчан після кількох років праці за океаном повертался додому.

До середини 1880-х років у США фактично не існувало греко-католицьких парафій для вихідців з українських етнічних земель. Навіть після їх поступового виникнення в багатьох осередках міграції бракувало власного духовенства й храмів, а питання церковної юрисдикції залишалося невизначеним. За цих обставин розпочався масовий процес переходу частини греко-католицьких громад до православ'я.

Цілі парафії приєднувалися до Північноамериканської єпархії Російської православної церкви. Для окреслення важливості і масштабів цього процесу є те, що дзвони для храму першої русинської парафії, яка повернулася до православ'я, були подаровані царем Миколою II. Повертаючись на батьківщину — тимчасово або на постійно — емігранти привозили з собою не лише фінансові ресурси, а й нові уявлення про релігійну та національну ідентичність, сформовані в американському контексті.

На початку XX століття рух повернення до православ'я поширився вже безпосередньо в Карпатському регіоні й насамперед у тих селах, куди масово поверталися трудові мігранти зі США. Греко-католицькі священники, які схилялися до переходу в православ'я, отримували підтримку з різних середовищ. Важливу роль у цьому відігравали молоді русофільські світські діячі з Буковини — брати Олексій і Георгій Геровські, онуки підкарпатського русофільського політика Адольфа Добрянського, близького до кола Олександра Духновича. Вони сприяли навчанню русинських священників у православних монастирях Російської імперії.

Фінансова та ідеологічна підтримка нових православних громад надходила до Карпатської Русі й опосеред-

СВѢТЪ

ЛИТЕРАТУРНАЯ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ГАЗЕТА, ИЗДАВАЕМАЯ ОБЩЕСТВОМЪ СВЯТАГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКАГО.

Подписка принимается въ Унгварѣ у казначея общ. Св. Вас. В. и въ Ред. на Вол. ул. ч. 527. Ч. 43. 1870. Унгваръ, дня 5. (17.) ноября. Г. IV. Выходитъ еженедѣльно по четвергамъ. — Цѣна за годъ 4 гульд. а. ц. за полгода 2 гульд.

Чоло газети, котру видавало Товариство святого Василія Великого. Ужгород, 1870 рік.

ковано, через організації на кшталт Галицького російського благодійного товариства в Санкт-Петербурзі та Карпаторуського визвольного комітету в Києві — так звані rolling rubles — грошові перекази, що скеровувалися з Російської імперії. Кошти й друковані матеріали передавалися православним активістам у США, а ті, повертаючись у рідні села, поширювали їх разом із відповідною агітацією. Особливо популярними були брошура "Где искать правду?" (1894) русинсько-американського священника Олексія Товта та книжка активіста російської православної церкви Михайла Сарича "Братский привет братьям и сестрам карпаторуссам, живущим в пределах Карпатских гор и в Америке, шлет Михаил Сарыч из столицы православного русского царя" (1893).

У сукупності ці процеси дають змогу з сучасної перспективи чітко простежити як угорські, так і російські канали впливу на формування того, що сьогодні часто подається як "карпаторусинська ідентичність".

Новітній час

Для кращого розуміння подальшої трансформації ідентичностей важливим є процес входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини після розпаду Австро-Угорської імперії. Наприкінці Першої світової війни русинське населення регіону опинилося в ситуації політичної невизначеності: розглядалися варіанти автономії, незалежности або входження до складу нових чи відновлених держав. Для артикуляції цих позицій виникли численні політичні структури — так звані "національні ради", які діяли як на самій Карпатській Русі, так і в еміграційному середовищі.

Визначальну роль у формуванні політичного курсу відіграла русинська еміграція у Сполучених Штатах Америки. У 1918 році Греко-католицький союз разом з іншими організаціями, зокрема Об'єднаними товариствами, утворив Американську національну раду угро-русинів. Ухвалена нею резолюція передбачала створення незалежної Карпатської республіки з можливим об'єднанням Галичини, Буковини та Підкарпатської Русі.

Ключовою фігурою цього процесу став русинсько-американський адвокат Ґреґорі Жаткович. Саме його Рада уповноважила підготувати меморандум президентові США Вудро Вільсону. Первісно Жаткович відстоював ідею повної незалежности Підкарпатської Русі або, як компроміс, широкої автономії у складі іншої держави. Після консультацій із президентом Чехословаччини Томашем Ґарріґом Масариком та американською адміністрацією він дійшов висновку, що найбільш реалістичним варіантом є приєднання регіону до Чехословаччини на правах автономії (26.10.1918 "Філадельфійська угода")

У листопаді 1918 року це рішення було винесене на плебісцит серед членів Греко-католицького союзу. Більшість учасників голосування підтримала курс на об'єднання з Чехословаччиною. Жаткович поінформував про результати плебісциту чехословацький уряд і представників Державного департаменту США. Входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини було леґітимізоване як "вираження народної волі" та закріплене в міжнародних післявоєнних угодах.

У міжвоєнний період Підкарпатська Русь отримала ширші громадянські й культурні права, ніж будь-коли раніше. Чехословацька влада визнавала етнокультурну близькість русинів до українського народу, проте утримувалася від активного втручання в процеси формування ідентичності. Держава декларувала право русинів на самовизначення, що на практиці означало співіснування кількох конкурентних культурних проєктів.

Починаючи з 1920 року, русинів було офіційно визнано національною меншиною в Словаччині, а використання русинської мови дозволялося в освіті та медіа. До 1938 року діяло 168 русинських шкіл, ще у 43 навчальних закладах русинську мову викладали принаймні частину навчального часу. Викладання здійснювалося у формі, напрацьованій після Пряшівської мовної конференції 1920 року, присвяченої можливій кодифікації русинської мови. Окрім русинської, викладання також велось українською, чеською, угорською та російською, в залежності від специфіки громади.

Попри ці зусилля, русинська мова так і не була кодифікована в єдиному стандартизованому вигляді. Однією з головних причин була територіальна розпорошеність русинського населення між кількома державами — Чехословаччиною, Польщею та Румунією, що унеможливлювало вироблення спільної мовної норми. У межах самої Чехословаччини термін "русинська мова" залишався розмитим і охоплював як місцеві говірки, так і елементи української чи російської мов. Брак літератури, конкуренція престижних мов (словацької, угорської, церковнослов'янської), а також ідеологічний тиск русофільських та українофільських середовищ ускладнювали процес кодифікації.

Єдиний греко-католицький єпископ регіону, владика Петро Ґойдич, намагався запровадити стандартизовану форму народної русинської мови для використання в церковних школах і неодноразово звертався по підтримку до Праги. Проте його ініціативи не були реалізовані.

У Підкарпатській Русі в цей період розгорнулася своєрідна "війна граматик". Прихильники російської, народної русинської та української мовних моделей пропонували різні варіанти писемної норми. Зокрема, Євменій Сабов намагався вибудувати русинську граматику за зразком російської. Натомість українофільське середовище просувало впровадження літературної української мови. Найвпливовішим представником цього напряму був мовознавець Іван Панькевич, якого чехословацька влада залучила до підготовки граматики для населення Підкарпаття. Видання його граматик у 1922, 1927 та 1936 роках послідовно наближали мовну норму до стандартної української.

Показовим підсумком цього ідентичнісного протистояння стали події березня 1939 року. У ніч на 15 березня в місті Хуст Сойм Карпатської України проголосив незалежність української держави. Президентом було обрано Августина Волошина, українську мову затверджено державною, а синьо-жовтий прапор і тризуб — державними символами.

Русинської держави в окремому, модерному етнополітичному сенсі проголошено не було. Русинський рух так і не виробив єдиного державницького проєкту. Його еліти коливалися між регіональною автономією, лояльністю до зовнішніх політичних центрів або орієнтацією на імперські протекції, що різко контрастувало з оформленим українським національним проєктом.

Угорська окупація

Проте ця стратегія виявилася значно життєздатнішою в умовах угорської окупації Закарпаття у 1939–1945 роках. Уже 17 березня 1939 року прем'єр-міністр Угорщини Паль Телекі публічно заявив про намір уряду запровадити автономію на щойно приєднаній території. Ці заяви підтримали карпаторусинські діячі Андрій Бродій і Штефан Фенцик, які виступали за скликання Підкарпатських національних зборів як початковий етап реалізації політичної та культурної автономії краю.

Втім, на практиці питання автономії більше системно не порушувалося. Натомість її ініціатори — Андрій Бродій разом з одинадцятьма іншими карпаторусинськими активістами, серед яких Штефан Фенцик, Олександр Ільницький, Йосиф Камінський та інші, — прийняли призначення на посади депутатів і сенаторів парламенту Королівства Угорщина. Таким чином автономістська риторика була інтегрована в рамки угорської державної системи без реального надання самоврядних повноважень регіону.

Хоча угорський уряд не впровадив жодної форми автономії чи територіального самоврядування для Підкарпаття, він дозволив і частково заохочував культурну та освітню активність у русинському середовищі. Угорську та русинську мови було проголошено офіційними мовами краю. На початку 1941 року за державної підтримки було створено Підкарпатське наукове товариство (Podkarpatskoe obshchestvo nauk), задекларованою метою якого було "сприяння формуванню окремої національної ідентичності серед русинів". У результаті після 1939 року угорський режим сформував у Підкарпатті інституційну основу для русинофільської орієнтації, яка раніше існувала переважно на рівні окремих діячів і гуртків.

> **Наприкінці 1980-х років партійні медіа свідомо загострювали історичні, ментальні та культурні відмінності між Закарпаттям і сусідньою Галичиною**

Натомість становище українофільського середовища було радикально іншим. Лідери, ідеологи та активісти українського національного руху — передусім пов'язані з Карпатською Січчю та Українською національною партією — зазнали масових арештів, інтернувань і страт. Карпатська Січ залишалася ключовою українською національно-визвольною організацією регіону та не припинила опору після окупації. Станом на березень 1939 року її чисельність оцінюється приблизно у 15 тисяч осіб, що свідчить про її масовий характер.

У ході бойових дій та подальшого партизанського спротиву проти угорських військ загинуло, за різними оцінками, щонайменше близько тисячі січовиків. Це засвідчує, що український опір не обмежувався коротким періодом березневих боїв 1939 року, а тривав і надалі. Окупаційна адміністрація систематично провадила слідчі справи проти так званих "небажаних елементів", насамперед осіб і груп, які пов'язували свою діяльність з ідеєю відновлення української державності.

Репресії, переслідування, фізичне винищення та вимушена еміграція в сукупності призвели до майже повного руйнування організаційного потенціалу українського національного руху на Закарпатті в роки угорської окупації.

Совєтський період

У західній науковій літературі совєтський період на Закарпатті часто інтерпретується крізь призму так званої "українізації". Цей підхід ґрунтується на тезі, що після завершення Другої світової війни СССР, інкорпорувавши Закарпаття, запровадив політику ототожнення русинів з українцями, ліквідувавши будь-які інституційні форми окремої русинської ідентичності.

Водночас такий наратив часто ігнорує той факт, що саме радянська влада завершила фізичне та символічне знищення української політичної еліти Закарпаття. Показовим є арешт і смерть президента Карпатської України Августина Волошина, який помер у 1945 році в Бутирській тюрмі НКВС у Москві. Це вписується у загальну модель радянської політики — ліквідацію будь-яких автономних центрів політичної суб'єктності, незалежно від їх ідеологічної орієнтації.

Отримавши повний контроль над регіоном, радянська держава більше не потребувала раніше зручного для зовнішньої політики міфу про "окремий народ". Навпаки, будь-які прояви відмінної національної ідентичности розглядалися як потенційна загроза політичній стабільності та територіальній цілісності СРСР. У цьому сенсі зникнення русинства з офіційного радянського дискурсу було не наслідком "українського національного проєкту", а логічним етапом імперської уніфікаційної політики.

Попри це, в інтерпретаціях кон'юнктурних дослідників і в масовій свідомості відповідальність за насильницьку асиміляцію часто перекладається саме на українську ідентичність. Зокрема Александра Вікторек зазначає: "*Нові комуністичні уряди запровадили офіційну класифікацію русинів як українців у межах України, Чехословаччини та Польщі. Школи, де навчання раніше велося російською або місцевими говорами, були перетворені на українські, а русинські організації — перейменовані. Внаслідок цього багато людей від самого початку сприймали українську ідентичність як елемент примусової політики комуністичного режиму — у політичному контексті, який часто був жорстоким*".

Водночас існують свідчення, що ускладнюють таке узагальнення. Зокрема професор Микола Мушинка, уродженець Пряшівщини, згадував, що виростав у русофільському середовищі, де ототожнення русин = русский було нормою, а його власна освіта формувалася в російськомовному культурному каноні в угорський і ранній совєтський період. Втім саме читання українських творів — насамперед Шевченкової «Катерини» — викликало глибоку емоційну реакцію його батьків і односельян, ставши для нього важливим імпульсом до переосмислення власної ідентичности.

Загалом, становище русинських груп у різних державах суттєво відрізнялося. Лемки з території післявоєнної Польщі були насильно виселені — частково — до Радянської України, частково на так звані "відновлені землі" Польщі внаслідок масової депортаці — операції "Вісла". Ця метода позбавила переселенців можливості зберігати традиційний спосіб життя та сприяла швидкій

асиміляції. Певні радикальні кола виправдовують цей вчинок як відплату поляків за волинську трагедію.

Для русинів у Словаччині совєтська модель "українізації" також не відповідала регіональним освітнім і культурним запитам. Запроваджувана літературна українська мова не узгоджувалася з місцевими мовними практиками, а закритість кордонів унеможливлювала живу комунікацію з совєтською Україною як культурним центром.

На самому Закарпатті етнічна й соціальна структура зазнала глибоких змін унаслідок асиміляційної політики Союзу, індустріалізації, міграцій та адміністративних практик, що остаточно зруйнували довоєнні форми локальної самоорганізації.

Незалежність

Після розпаду совєтської системи в Закарпатті майже миттєво відновилася вся строкатість політичних ідентичностей і програм. Одними з найактивніших носіїв ідеї так званого політичного русинства стали колишні функціонери компартійної номенклатури, які швидко переформатувалися під нові умови. Водночас ідеологічний ґрунт для цього процесу був закладений ще в період пізнього СССР, зокрема під час "відлиги".

Доктор історичних наук Степан Віднянський у праці "Русинство в Україні: сепаратизм чи політичні маніпуляції?" (2017) наголошує, що ще наприкінці 1980-х років партійні медіа свідомо загострювали історичні, ментальні та культурні відмінності між Закарпаттям і сусідньою Галичиною. Паралельно просувалася ідея створення в області вільної економічної зони на базі підприємств союзного підпорядкування та іноземного капіталу, а для місцевих керівників організовувалися так звані "русинські семінари", покликані сформувати ідеологічні кадри русинського сепаратизму. Показовим є й те, що обласна партійна номенклатура не чинила жодних перешкод проведенню 17 лютого 1990 року установчого зібрання культурно-освітнього Товариства підкарпатських русинів, яке вже за два дні було офіційно зареєстроване, тоді як реєстрацію обласної організації Народного Руху України місцева влада затягувала близько пів року.

У наступні десятиліття ця лінія проявлялася в серії маргінальних, але резонансних політичних акцій — від спроб просування ідеї автономії Закарпаття у 1991 році до самопроголошення "незалежності Карпатської Русі" головою так званого "Сойму підкарпатських русинів", православним священником Дмитрієм Сидором у 2008 році під час його перебування в Мінську. Жодна з цих ініціатив не отримала масової підтримки місцевого населення, однак вони виявилися достатніми для підтримання інтересу до теми з боку зовнішніх і внутрішніх політичних акторів.

Кульмінацією цього процесу стало оприлюднення масиву приватного листування радника президента Російської Федерації Владислава Суркова — так звані Surkov Leaks, які українські хакерські спільноти ("КіберХунта" та інші) опублікували у жовтні 2016 року. Серед оприлюднених матеріалів містився документ під назвою "План із забезпечення федерального статусу Закарпаття", який фактично описував сценарій перетворення Закарпатської області на автономне утворення під політичним і силовим контролем Москви.

За інформацією Служби безпеки України, цей документ, а також низка інших матеріалів із переписки Суркова, повністю збігалися з документами, вилученими СБУ раніше в межах кримінальних проваджень щодо закарпатського сепаратизму. Зокрема, текст "плану федералізації" майже дослівно відповідав матеріалам, знайденим у одного з організаторів русинського сепаратистського руху, який діяв під контролем російських спецслужб. Йдеться про Петра Гецка — одного з ключових фігурантів цього середовища, відомого тим, що ще з часів Революції Гідності відкрито виступав проти Майдану і називав себе "прем'єр-міністром Республіки Підкарпатська Русь".

У січні 2014 року Гецко публічно звертався до Володимира Путіна із закликами ввести "миротворчі сили" та "нейтралізувати галицький нацизм у Закарпатті", вимагаючи визнання незалежності так званої Республіки Підкарпатська Русь. Із весни 2014 року він фактично діяв у координації з кремлівськими структурами: переїхав до Москви, регулярно з'являвся в ефірах російських державних телеканалів і на окупованих територіях України. У своїх заявах Гецко стверджував, що має намір восени 2014 року проголосити "республіку", не виключаючи силового сценарію, та публічно заявляв про нібито наявні людські й збройні ресурси для захоплення влади в області. Ці заяви концептуально збігаються з положеннями "плану федерального статусу Закарпаття", виявленого в переписці Суркова.

Згідно з цим планом, Росія розглядала можливість створення на Закарпатті самопроголошеного автономного утворення — так званої "русинсько-угорської автономії" — шляхом силового захоплення регіональної влади. Підготовчий етап передбачав масштабне інформаційно-психологічне нагнітання напруженості: через анонімні листівки, написи на будівлях, чутки та інформаційні вкиди в соціальних мережах планувалося сформувати образ "геноциду русинів, угорців та інших національних меншин" з боку української держави. Окремо зазначалася необхідність тиску на місцевих чиновників, силовиків і бізнес-середовище шляхом погроз "жорстких санкцій" з боку сусідніх держав — Угорщини, Румунії та Словаччини — у разі спротиву "автономізації".

> **Росія послідовно відтворює совєтську практику створення та підтримки потенційних "гарячих точок" у зонах етнічної чи регіональної чутливості**

Наступний етап передбачав відкриту силову фазу: одночасне захоплення адміністративних будівель в Ужгороді, Мукачеві та Хусті, включно з приміщеннями обласної державної адміністрації та підрозділів МВС і СБУ, після чого планувалося проголошення Тимчасового уряду русинсько-угорської автономії. Характерною деталлю є те, що склад цього "уряду" був сформований у Москві заздалегідь.

З огляду на географічну ізольованість Закарпаття від Росії, у плані окремо передбачалося залучення третьої сторони — Угорщини. Документ містив пряму вказівку "опрацювати питання залучення Угорщини до забезпечення захисту Закарпаття і Тимчасового уряду автономії шляхом введення угорських збройних сил під виглядом миротворців". Для створення відповідного приводу пропонувалося використати медійні провокації, зокрема інсценування або використання жертв насильства як представників угорської громади з подальшим покладанням відповідальності на "бандерівців", праві сили та проукраїнські спецслужби. Таким чином Москва намагалася створити формальне обґрунтування для зовнішнього втручання під прикриттям "захисту національних меншин".

Безпекові ризики

Попри на перший погляд фантастичний характер описаних задумів, матеріали так званих Surkov Leaks переконливо свідчать, що подібні сценарії системно опрацьовуються на рівні вищого політичного керівництва РФ у співпраці з Угорщиною й досі. Йдеться не про маргінальні ініціативи окремих активістів, а про складову ширшої стратегії дестабілізації прикордонних регіонів України.

Ця логіка цілком узгоджується з висновками Тараса Кузьо, який ще у 2005 році наголошував, що Росія послідовно відтворює совєтську практику створення та підтримки потенційних "гарячих точок" у зонах етнічної чи регіональної чутливості. Автор порівнює такі кейси, як Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах і Придністров'я, з постсовєтськими спробами політизації ідентичностей у прикордонних регіонах України. Йдеться про навмисне конструювання або радикалізацію "окремішності", яку в разі потреби можна використати як привід для зовнішнього втручання або тиску на центральну владу.

У цьому світлі події навколо Закарпаття постають як потенційне продовження знайомої моделі. Частина положень "Плану із забезпечення федерального статусу Закарпаття" фактично повторює інструментарій, застосований Росією в інших регіонах постсовєтського: інформаційні провокації, штучне нагнітання міжетнічної напруги, створення образу "утисків нацменшин" і підготовка силового сценарію під прикриттям "миротворчої місії".

Показово, що окремі елементи цих планів знаходили практичне втілення у наступні роки. Так, у лютому 2018 року в Ужгороді відбулася спроба підпалу офісу Товариства угорців Закарпаття. Як встановило слідство, атаку здійснили найманці з польського ультраправого середовища, які діяли за координації осіб, пов'язаних із проросійськими структурами. Метою було розпалення міжнаціональної ворожнечі та створення інформаційного приводу для міжнародного тиску на Україну.

Ключового значення в цьому контексті набуває свіжа інформація про викриття у травні 2025 року угорської шпигунської мережі на Закарпатті. За даними СБУ, діяльність агентури була спрямована на збір розвідданих щодо обороноздатності регіону, виявлення вразливих місць у системах захисту, а також на вивчення суспільно-політичних настроїв місцевого населення — зокрема його потенційної реакції на гіпотетичне введення угорських "миротворців" або військових підрозділів.

У сукупності ці факти підтверджують, що Закарпаття й надалі перебуває в полі інтересів експансивних режимів як можливий простір для відкриття гібридного тиску чи відкритої агресії. В такій перспективі політичне русинство постає не як самодостатній суспільний рух, а як інструментальний наратив, здатний за сприятливих умов виконати ту ж функцію, яку в інших регіонах реалізовували під приводом "захисту співвітчизників" або "відновлення історичної справедливості". Саме ця спадковість совєтсько-російських практик робить Закарпаття частиною ширшої геополітичної логіки Москви і Будапешту, в якій політичне русинство має стати зручним інструментом для виправдання інвазії.

Політичне русинство як ідеологічний проєкт зазнало поразки не через «зовнішній тиск», а через власні внутрішні суперечності. Повномасштабна війна Росії проти України остаточно позбавила його простору для маневру: будь-яка декларована або прихована солідарність із Москвою — зокрема ідея «триєдиного народу», від якої частина діячів нині поспіхом відмовляється, — стала політично токсичною й морально неприйнятною. Додатково дискредитувала цей рух співпраця окремих русинських структур з угорськими спецслужбами, що перевела питання ідентичності з культурної площини у сферу інструментальної геополітики.

Водночас крах політичного русинства не означає заперечення регіональної своєрідності Закарпаття. Навпаки, повне прийняття місцевих особливостей, побутових практик, усної традиції, регіональних форм самоопису є необхідною складовою здорового процесу формування ідентичності. Історичний досвід показує, що перехід від регіональної ідентичності до національної є природним шляхом розвитку спільноти, а не насильницьким актом чи «відмовою від себе».

Русинська ідентичність у діаспорних середовищах формується за іншою логікою, ніж у регіоні походження. Відірваність від щоденної мовної практики, соціальних зв'язків і локального культурного контексту унеможливлює її природний розвиток. У таких умовах ідентичність або фіксується в архаїчних формах, або набуває ідеологічного характеру, що робить її особливо вразливою до зовнішнього політичного впливу.

Таким чином, питання майбутнього Закарпаття не зводиться до протиставлення «регіонального» й «національного». Йдеться про поступове включення регіональної специфіки в ширший український ідентифікаційний простір, де локальна відмінність не заперечується, але втрачає статус політичного інструмента. Саме цей процес, а не відтворення штучних і залежних проєктів ідентичності, визначає реальні траєкторії розвитку спільноти. ■

Використані джерела

1. Paul Robert Magocsi, The Roots of Ukrainian Nationalism (2002)

2. Paul Robert Magocsi, With Their Backs to the Mountains. A History Of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns (2016)

3. Alexandra C. Wiktorek, Rusyns Of The Carpathians: Competing Agendas Of Identity (2010)

4. Petr Kokaisl, Co znamená být slovenským Rusínem? (2017)

5. Ганна Скрипник, Русинство – спекуляції з відверто політичним контекстом/ Ольга Мельник, Українська газета (10.6.2008)

6. Taras Kuzio, The Rusyn Question in Ukraine (2005)

7. Олександр Гаврош, Листи Суркова. Як Путін хоче розпалити війну на Закарпатті/ Radiosvoboda.org (7.11.2016)

8. Нина Григорская, Жителя Закарпатья, который призывал к отделению региона и готовился к захвату власти, приговорили к 12 годам тюрьмы/ Nv.ua (27.4.2021)

Повний список використаних джерел найдете на pohoda.cz

Августин Волошин – від просвітника до президента Карпатської України

Текст: ОЛЕГ БАЛАНДА

150 років після свого народження Августин Волошин залишається центральною постаттю української історії Закарпаття. Його ім'я настільки знакове, що 2024 рік офіційно проголошено Роком Августина Волошина – на честь першого законно обраного президента української держави на Закарпатті. Він пройшов шлях від скромного народного просвітника до глави Карпатської України, мученицьки забезпечив своєму народові право на власну ідентичність і державність. "*Із гарячої любові до тебе, народе мій, бажаю, щоб ти чим скоріш обновив свою церковну й народну єдність і щоб в будучности не дав себе розбивати чужими інтересами*", – писав Волошин у своєму тестаменті, заповідаючи українцям соборність. Ця настанова лишається актуальною і нині, адже життєвий шлях отця Августина – яскравий взірець служіння народові, поєднання духовності, інтелекту й політичної волі заради українського майбутнього Срібної Землі.

Августин Волошин. Ш реставрація оригінальної світлини.

Формування національного просвітника

Августин Волошин народився 17 березня 1874 року у селі Келечин на Мармарощині (тепер Хустський р-н) в сім'ї сільського священника. Родинне виховання та гірська громада прищепили йому щиру любов до свого народу і віри. Змалку допитливий хлопець здобував початкову освіту в рідному селі, а продовжив навчання в Ужгородській гімназії – але для цього мусив опанувати угорську мову, якою в ті часи велося викладання. З відзнакою закінчивши гімназію, юний Августин вступає до духовної семінарії і вже у 1897 році рукопокладений на священника Мукачівської греко-католицької єпархії.

Прагнучи ширших знань, молодий душпастир одночасно вивчає педагогіку: завершує Вищу педагогічну школу в Будапешті, здобуваючи диплом викладача математики та фізики. Він ретельно знайомиться з європейською філософсько-освітньою думкою: ще під час навчання в Ужгороді майбутній просвітитель вивчав праці Яна Коменського, Мішеля Монтеня, Йоганна-Фіхте, Жан-Жака Руссо, Герберта Спенсера, Ґеґеля, Йоганна Гербарта та інших знаних мислителів. Здобутий широкий інтелектуальний кругозір став підґрунтям для його подальшої діяльності в сфері народної освіти.

З 1897 року отець Августин служить капеланом ужгородської церкви Преображення Господнього і водночас починає викладати у вчительській семінарії Ужгорода. Його покликанням стає піднесення освітнього рівня карпатських русинів-українців. Волошин понад 20 років працює в семінарії – спочатку як викладач, а з 1917-го як її директор . Він викладає численні дисципліни: педагогіку, дидактику, логіку, психологію, граматику, математику, фізику – словом, готує ціле покоління народних вчителів. Паралельно молодий священник активно протидіє політиці мадяризації, що на зламі століть набирала обертів у тодішньому Угорському королівстві. Він наполягає на збереженні рідної мови та традицій: відстоює право проводити богослужіння церковнослов'янською і не допустити заміни кирилиці на латинку в місцевих школах та виданнях. За словами істориків, священник Волошин у той період "усіма доступними йому засобами...відстоював права і свободи автохтонного слов'янського населення Закарпаття та... боронив традиційний обряд, відігравав важливу роль у збереженні церковнослов'янської мови в богослужінні й кирилиці у друку". Це було принципове стояння на захисті національної самобутності русинів-українців під тиском асиміляційних впливів.

Волошин швидко зарекомендував себе як один з найплідніших просвітителів краю. Ще за австро-угорських часів він редагував єдину українську газету Закарпаття – "Наука" (1903–1918), яка згодом у Чехословацькій Республіці виходила під назвою "Свобода". Був також редактором релігійного журналу "Благовісник" (1922–1938). Як письменник і науковець, о. Августин досліджував мовознавчі проблеми: уклав серію підручників з граматики, що еволюціонували від відображення місцевої "угро-русской" говірки до повноцінної літературної мови, максимально наближеної до загальноукраїнської. Своїми працями – такими, як "Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народныхъ школъ" (1901), "Методическая грамматика карпато-русского языка для народныхъ школъ" (1919), "Методична граматика карпато-русского языка для низших клас народных школ" (1923) – він продемонстрував природність зближення закарпатського писемного мовлення з єдиними українськими нормами. Філолог Павло Чучка зазначає, що "в утвердженні української літературної мови на Закарпатті... ніхто з уродженців краю не вніс стільки, як Волошин", адже численні його підручники, журнали і газети вивели місцеву освіту з мертвої суміші різних говірок та прищепили українську наукову термінологію молодому поколінню. Таким чином, як педагог і мовознавець, Волошин заклав підвалини культурного відродження Закарпаття.

> **Нікому не хочемо робити кривди, хочемо, щоб у нашій країні запанувала правда, право й справедливість!**

Не меншим був його внесок і в соціальну сферу. Розуміючи, що духовний і матеріальний поступ мають йти поруч, Волошин опікувався економічним розвитком краю. Він був серед організаторів кооперативного руху: став співзасновником Крайового кооперативного союзу, очолив Підкарпатський банк, долучився до створення місцевих підприємств – від страхової компанії "Бескид" до дрібних виробництв (дзвонарня "Акорд" в Ужгороді, сірникова фабрика в Чинадієві тощо). Водночас Волошин очолював низку культурно-просвітницьких інституцій: Педагогічне товариство Підкарпатської Русі, "Просвіту" (був її почесним головою), організовував учительські з'їзди, відкривав народні читальні, засновував український театр . Не було просвітянської події, де б його голос не лунав із пристрасною промовою – сучасники згадують, що ніхто інший тоді не мав такого колосального впливу на всі верстви підкарпатського суспільства. За цю подвижницьку працю Волошина вже у 1920-х роках шанували як народного провідника Срібної Землі – не лише вдома, а й у ширших українських колах Європи.

Політична еволюція в буремну добу

До великої політики Августин Волошин прийшов на зламі імперій. Перша світова війна і крах Австро-Угорщини у 1918 році принесли на Закарпаття нові можливості й виклики. Місцеві лідери розділилися між двома орієнтаціями: одна частина стояла за возз'єднання з Угорщиною, три інші Народні Ради прагнули єднання з Україною, американська ж діаспора бачила майбутнє краю у складі Чехословаччини.

Августин Волошин пройшов складну еволюцію поглядів у цьому трикутнику. Спочатку, зважаючи на обставини, він підтримував ідею автономії Закарпаття у рамках Угорщини – ймовірно, як найбільш реальну на той момент домовленість. Однак дуже швидко отець Августин схиляється до проукраїнського вибору: після проголошення у Києві соборної Української Народної Республіки Волошин "цілком щиро прагнув злуки із соборною Україною" . Коли ж ці плани виявилися нездійсненними (Українська революція зазнала поразки, а ЗУНР була окупована Польщею), він змушений був погодитися на третій шлях – входження Підкарпатської Русі до демократичної Чехословаччини на правах широкої автономії. Саме цей варіант врешті реалізувався за Сен-Жерменським договором 1919 року, і Волошин прийняв його, бачачи шанс убезпечити край від угорського реваншу та зберегти українську ідентичність під опікою Чехословацької Республіки.

Відтоді Августин Волошин активно включається у громадсько-політичне життя краю. 17 грудня 1919 року його запрошують до складу Директорії Підкарпатської Русі – перехідного органу влади, що координував приєднання Закарпаття до Чехословаччини. У 1923-му він стає співзасновником і головою Народно-християнської партії (також відомої як Християнсько-народна партія) – поміркованої політичної сили, яка поєднувала соціальні гасла захисту селянства з вимогою автономних прав для краю. Від цієї партії Волошин обирався послом (депутатом) до чехословацького парламенту у 1925–1929 роках. Два десятиліття міжвоєнної доби стали для нього часом напруженої культурно-політичної діяльності: він очолював опозицію як мадярофільним, так і москвофільним течіям у краю, наполегливо просуваючи ідею єдності Підкарпатської Русі з українською нацією. Волошин різко критикував проекти русофільських організацій (на кшталт Товариства ім. Духновича), які насаджували в школах російську мову і правопис. Для нього йшлося не про ідеологію, а про збереження національної душі народу.

Наприкінці 1930-х Волошин опинився перед новими викликами, що їх сіяло в Європі передчуття великої війни. Після Мюнхенської угоди 1938 року і розчленування Чехословаччини настав зоряний час отця Августина – і водночас найважче випробування. У жовтні 1938-го Прага надала автономію Підкарпатській Русі. Першим прем'єром автономного уряду став русофіл Андрій Бродій, однак вже за кілька тижнів його було викрито як угорського агента й заарештовано. 26 жовтня 1938 року прем'єр-міністром автономії призначено Августина Волошина. Він сформував новий уряд виключно з діячів українського табору, чим засвідчив перемогу української орієнтації в закарпатському політикумі. Свою програму новий глава уряду окреслив недвозначно: "*Наша програма ясна і чітка. Нікому не хочемо робити кривди, хочемо, щоб у нашій країні запанувала правда, право й справедливість! Хочемо, щоб*

перестала біологічна політика нищення всього, що є українське" – ці слова Волошина, виголошені у вересні 1938-го, стали девізом його діяльності. Фактично, отець Августин взяв на себе місію захистити карпатських русинів-українців у момент смертельної небезпеки, коли довкола здіймався буревій агресивних імперіалістичних сил.

Президент Карпатської України

У кульмінаційний момент своєї політичної кар'єри Августин Волошин очолив проголошення незалежності Карпатської України. Події розгорталися блискавично на тлі розпаду Чехословаччини, 15 березня 1939 року в Хусті Сойм (парламент) Карпатської України одноголосно обрав Августина Волошина президентом новопосталої держави. Напередодні, пізно ввечері 14 березня, він сміливо проголосив суверенітет краю – фактично в умовах воєнної загрози, адже угорські війська вже розпочали наступ на закарпатську територію за мовчазної згоди Гітлера. Карпатська Україна тривала лічені дні, але встигла заявити про себе світові як самостійна українська держава: державними символами були затверджені синьо-жовтий прапор, герб — тризуб в поєднанні з місцевим гербом, гімн — "Ще не вмерла Україна" . Волошин у ті драматичні години не тільки виконував обов'язки президента, а й залишався священником, моральним лідером народу: є свідчення, що в ніч із 15 на 16 березня він востаннє відправив молебень у домашній каплиці в Хусті. На світанку 16 березня 1939-го реальна сила була на боці загарбника. Після героїчного, але безнадійного спротиву нечисленної Карпатської Січі угорська армія окупувала Карпатську Україну. Бій тривав трохи більше доби: вже 18 березня останні оборонці склали зброю, а територію Карпатської України було повністю приєднано до Угорщини.

Цю скороминущу державність британський кореспондент Майкл Вінч влучно назвав "one-day state" – одноденною державою. Проте символічне значення її виходить далеко за межі хронології. Для українців Закаррпаття березень 1939-го став актом національної гідності і доказом незнищенності їхнього прагнення до волі. Десятки іноземних журналістів, які тоді побували на Закарпатті, відзначали феномен народної підтримки Волошина: він виявився "людиною на своєму місці", а народ назвав його "батьком народу", настільки великою була любов і довіра простих людей до цього скромного священника при владі . Паризька газета "Le Petit Parisien" писала на початку 1939 року: "*Отець Волошин... розумний реаліст. Він ані мрійник, ані фанатик*", підкреслюючи його тверезість і скромність на тлі європейських політиків тієї епохи.

Сам Волошин до останнього не полишав своїх. Коли ситуація стала безнадійною, президент разом із урядовцями покинув Хуст, щоб уникнути арешту угорцями. Він перебрався до Румунії, а згодом – до Праги, куди дістався у травні 1939 року після коротких поневірянь по Європі.

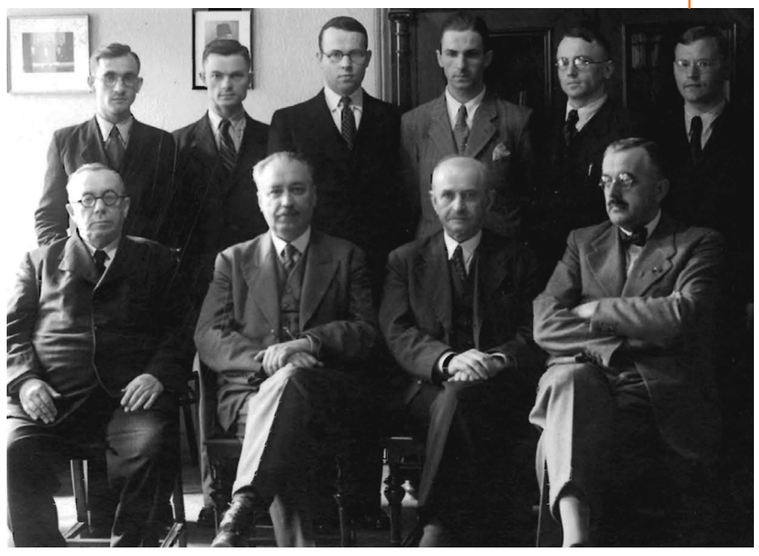
Вже в еміграції Волошин намагався подбати про своїх вояків-січовиків – звертався до німецької влади з проханням заступитися за полонених українців, хоч ці клопотання і не мали успіху.

Так завершився етап прямого державного керівництва Волошина, проте його місія служіння народові не скінчилася.

Останні роки і мученицька смерть

У Празі Августин Волошин знову повернувся до свого покликання вченого-освітянина. Друга світова війна минула для нього в інтелектуальній праці: він активно викладав в Українському вільному університеті (УВУ), що став осередком української еміграції. Волошин обіймав посади професора педагогіки, декана філософського факультету, а врешті – ректора УВУ. Він продовжував писати підручники та опікувався українськими шкільними справами навіть на чужині. У 1944 році 70-літній учений склав свій "Testament" – духовний заповіт, у якому підсумував свої наставляння народу. А вже навесні 1945-го доля завдала йому останнього, найтяжчого удару.

Після входження радянських військ до Праги у травні 1945 року Волошина, як відомого українського діяча, взяли на приціл радянські спецслужби. 11 травня 1945 року його заарештовує СМЕРШ – військова контррозвідка Червоної армії. Священник і науковець, який ніколи не був громадянином СРСР, був оголошений "особливо небезпечним злочинцем" за абсурдним обвинуваченням у "антирадянській діяльності". Волошина блискавично етапували до Москви – фактично викрали із "суверенної" Чехословаччини – і кинули до Лефортовської в'язниці. Совєтський тоталітарний режим бачив у ньому загрозу, що проявлялась через любов до свого народу та завзяту боротьбу за українську державність.

Августин Волошин (перший ряд зліва) серед професорів Українського вільного університету в Празі.

Можна лише здогадуватись через що довелось пройти 71-річному президенту Волошину в ув'язненні. Але як нам всім відомо сьогодні — методи московитів з часом не змінюються. За свідченням його співкамерника Володимира Марчука, отець Августин навіть у неволі залишався добрим і мужнім: важко хворий, він віддавав сусідові по камері свою пайку їжі, розповідав про життя Христа, ділився і власними спогадами – про поїздки до Риму та Праги, про зустрічі з різними людьми в тому числі називав імена Ріббентропа, Бандери та Мельника. До останку зберігаючи ясність думки і віру, Августин Волошин згасав на очах товаришів. У липні 1945 року його перевели до тюремної лікарні. 19 липня 1945 року Августин Волошин помер у московській в'язниці – офіційно від серцевого нападу, фактично ж замордований катами в неволі. Місце його поховання лишилося невідомим; найімовірніше, прах великого українця покоїться в безіменній братській могилі десь під мурами Бутирки. Радянська влада довго приховувала сам факт його смерті, поширюючи чутки, буцімто Волошин утік десь до Латинської Америки. Лише в 1980-х роках правда про його трагічний кінець почала пробиватися на поверхню.

Волошин відійшов у вічність, але залишив по собі величезний спадок і світлу пам'ять. У своєму заповіті він прохав поховати його скромно, без почестей, поруч із дружиною Іриною в Ужгороді – але поки що цього не сталось. Нині на могилі дружини на ужгородському цвинтарі встановлено лише символічний кенотаф, як і на Ольшанському кладовищі в Празі. Проте народна шана до Волошина живе: його ім'я продовжують згадувати як мученика за віру і волю України. У 2002 році незалежна Україна відзначила заслуги закарпатського героя – Волошину присвоєно звання "Герой України" з орденом Держави. А Українська Греко-Католицька Церква розпочала процес беатифікації отця Августина, визнаючи його смерть мученицькою: з 2001 року триває процедура прилучення отця Августина Волошина до лику блаженних мучеників за віру.

Ідеї та спадщина Волошина в сучасному контексті

Августин Волошин належав до плеяди інтеліґенції, для котрої духовні цінності та національна свідомість були нерозривними. Його життя і чин були покладені на забезпечення Срібній Землі саме українського шлях розвитку – через освіту, культуру, політичну самостійність. За влучним висловом дослідників, "ніхто в одній особі не поєднав стільки" для Закарпаття, скільки поєднав Волошин: від боротьби за національну ідентичність в умовах жорсткої мадяризації до проголошення державности у 1939-му і мученицької смерти від рук чекістів. Він став тією постаттю, через яку русини Підкарпатської Русі усвідомили себе частиною єдиного українського народу. І хоч історичні обставини склалися так, що мрію про вільну українську державу в Карпатах реалізувати тоді не вдалося, спадок отця Августина заклав міцний фундамент для її реалізації в майбутньому. Підкарпатська Україна під новим іменем — Закарпаття — возз'єдналася з рештою України (у 1945 р. увійшовши до складу УРСР), а в 1991-му замайоріла й велика мрія про незалежну Україну.

Безумовно, сам Волошин як щирий демократ і християнин не схвалив би методів радянської влади, але факт історії залишається: закарпатський край зрештою пішов шляхом українства, за який він боровся все життя. Сьогодні вже мало хто ставить під сумнів, що саме завдяки Волошинові і його соратникам у 1930-х роках було остаточно сформовано українську ідентичність карпатських русинів. Недарма його ім'я досі викликає люту ненависть у різного штибу україножобів – адже Волошин став для краю справді органічним і визнаним символом української присутності.

Постать Волошина отримала заслужене визнання вже за незалежності: його ім'я вшановано пам'ятниками, названо на його честь вулиці, школи та університети на Закарпатті, внесено до національного пантеону героїв.

Августин Волошин увійшов в історію як великий просвітитель, що показав своїм краянам український шлях модерного майбутнього. Він був учителем і наставником, що вів темний закуток імперії до світла народного пробудження; президентом і мучеником, що до останнього подиху залишався вірним присязі служити народові. Сьогодні ми маємо щастя користуватись плодами його титанічної праці: закарпатська земля невід'ємно належить до українського культурного й державного простору, а ім'я Волошина вписане золотими літерами в пантеон борців за Незалежність. І поки нові покоління вивчають його підручники й шанують пам'ять, доти житиме Україна. Августин Волошин – це сумління і гордість Карпатської України, герой змагання українців за право жити за власними законами. Він власним життям заповів нам незламну любов до рідного народу і невтомну працю заради його кращої долі. смерть стала початком іншого життя — життя в культурі, у мистецтві, у колективній пам'яті, що вже не може бути знищена жодними режимами. ■

Дереворит авторства Михайла Михайлевича

НАЦІЄТВОРЕННЯ: НОВИЙ ҐРАНД-НАРАТИВ. НАТАЛІЯ СТАРЧЕНКО. ЧАСТИНА ІІ

Розмову записала: Юлія Бориско

У розмові з Юлією Бориско для каналу "Жовті кеди" докторка історичних наук Наталія Старченко пропонує новий погляд на українське минуле — такий, що виходить за межі звичного "козацько-селянського" образу й повертає нам багатше, складніше коріння. Вона говорить про потребу оновленого ґранд-наративу — історії, яка опирається на механізми творення політичної культури, розвиток шляхетського стану, боротьбу за права й свободи у Речі Посполитій. Це інтерв'ю дає запрошення переосмислити власну історію, що здатна чинити опір імперіям, формувати власні традиції та не губити відчуття себе навіть у найбільш несприятливих умовах.

Це друга частина розмови, першу знайдете в номері 10/2025.

— Перейдімо від народу до нації. Нація — це вже XIX століття? Коли ми можемо говорити про формування нації?

— Знаєте, щоразу, коли я говорю про націєтворення в XVI столітті або раніше, обов'язково хтось приходить у коментарі й пише: *"Що вона таке говорить, яка нація в XVI столітті?"*. Ми ж усі знаємо, що нація виникає в XIX столітті. Але ми ніколи не ставимо собі питання: а це справді аксіома? Це не конструкт?

Цей конструкт справді формується наприкінці XVIII століття, коли нація починає жорстко пов'язуватися з державою — скажімо, у Гегеля. З'являється поділ на державні й недержавні нації. Державні — це, умовно кажучи, втілення духу. Недержавні — ті, що не ввійшли у "велику історію духу", а отже мають зникнути. Вони нібито приречені й не мають історії.

Звідси й Карамзін з його "Історією держави російської". Вся російська історіографія — це історія "о государстве". У французів інакше: там є народ, є республіка, є спільнота. А на наших теренах — держава, і без держави, мовляв, немає нації. Ця ідея стала дуже популярною і в Україні. Дивно, правда?

Один польський історик, Анджей Новак, колись зауважив у критиці, що популярність теорії модерного походження націй — це, серед іншого, і наслідок російського впливу. Бо росіянам це вигідно: немає держави — немає українців, хтось це просто вигадав. І ми, власне, вчепилися за цю ідею пізнього, пов'язаного з державою походження націй.

Ці теорії, до речі, часто творять марксисти й емігранти. І один із західних критиків теорії модерного походження націй зауважив, що ці люди, як емігранти, більше знають про те, як ідентичність втрачається, ніж про те, як вона формується й утримується.

Натомість історики-ранньомодерники й медієвісти говорять про те, що нації формуються значно раніше. В основі націєтворення в XVI столітті лежать ті самі характеристики, які ми бачимо й у XIX. Просто там ще немає держави, яка дисциплінує: садить усіх школярів за одну парту, дає один підручник і так далі. Це держави ненаціонального типу.

Звісно, нації не чекали, поки народиться Гегель (сміється. — ред.). Насправді нації можуть формувати себе і в державі, і в багатонаціональній державі, і поза державою. Тому мені дуже близька думка, що існує націєтворення і окремо — державотворення. Це різні процеси.

Є ціла наука про те, як у XIX столітті формується модерна держава. Це надзвичайно цікава тема. Але вона не про націєтворення. Натомість націєтворення має довгу історію. Це — про нас.

Так, існують певні періоди державотворення, але націєтворення не вичерпується цими періодами. І ще одна важлива річ. Мені дуже подобається ідея, що спільнота, яка усвідомлює себе нацією, радикально змінюється. Це змінює поріг її очікувань, перспективи, уявлення про себе, увагу до мови й культури. Це вже інша якість спільноти. Коли спільнота відчула себе нацією — процес націєтворення запущено. Він може мати різні форми, може десь відкочуватися чи уповільнюватися, але він уже триває.

Ми — нація з давньою історією і давньою традицією націєтворення, в якій беруть участь не лише козаки, а й шляхта. І тут починається дуже важлива розмова.

Після Русі у нас ніби виникає порожнеча, бо ми звикли казати: шляхта зрадницька, вона пішла на службу до чужих держав, стала польською. Але насправді ідеї націєтворення завжди продукують еліти. Селянин може сказати: "я місцевий", може говорити українською чи давньоукраїнською мовою, але він не формує ідеї народу. Це робить еліта.

І дуже довго ми не помічали, що ця еліта була своєю, а не польською. Вона чітко усвідомлювала свою відмінність від поляків. Ба більше, у Польському королівстві тривалий час існувало розуміння Русі як окремої провінції — такої ж, як Велике князівство Литовське або етнічна Польща, що поділялася на Велику і Малу. Окремою одиницею була й Прусія — зі своїми правами та власним громадянством.

В одній державі могло існувати окреме громадянство — наприклад, індегенат прусський. І таких прикладів багато. У джерелах Річ Посполиту часто описують як сукупність Великої Польщі, Малої Польщі, Русі, Прусії, Литви, Лівонії. І тут виникає питання: чому Русь фігурує поруч із Великим князівством Литовським чи короною, до якої вона нібито входить?

Бо кожне воєводство — це ще й окрема Річ Посполита в Речі Посполитій. Вони так і говорили: "Ми — Річ Посполита воєводства Волинського" або "Річ Посполита воєводства Новогрудського", бо мали право самі для себе встановлювати норми й правила.

— Чого ми в них навчилися? Що ми перенесли в пізніші періоди і що зрештою дозволило нам відбутися сьогодні?

— Я наведу один приклад, який добре ілюструє цю думку про те, що корона не була монолітною і не була унітарною державою. На сеймі 1616 року — якщо не помиляюся — виступає мій ще один улюблений персонаж, Ян Щесний Гербурт. Він католик, німецького походження, але водночас говорить, що він крові руської, що його народ — руський і що його батьківщина — Русь.

Він наголошує: ця батьківщина колись була Руським королівством і лише через несприятливі обставини приєдналася до Польського королівства. І, що принципово, — не як провінція, а як королівство. Тобто він вибудовує паритетність між Польським королівством і Руссю, яка до нього долучилася.

На сеймі він прямо говорить: Польське королівство не виростає, як дерево, з одного кореня. Є осердя — Польща, але держава складається з приєднаних земель. Це Русь, Прусія, Литва. Таким чином він демонструє, наскільки це не унітарна держава.

І він, і багато інших представників руської шляхти знаходять у цій Речі Посполитій своє місце — як окрема політична одиниця. Зрештою вони говорять про себе як про третій член Речі Посполитої.

Як вони встановлювали свої права? Кожне воєводство могло зібратися, як стани, визначити для себе, які саме права є для нього принциповими, приїхати з цими вимогами на сейм і там їх затвердити. У результаті виходило так, що вся Річ Посполита судилася одним правом, але водночас у нас було своє. Ми могли відмовитися від загальнодержавних норм. На Волині, скажімо, були випадки, коли говорили: "Ні, для нас ці норми не підходять, у нашому праві їх немає, і ми не будемо їх виконувати". Тобто ми бачимо реальне існування корпорацій із сильними традиціями самоврядування.

І коли ми сьогодні дивуємося, як нам вдалося зберегти вміння швидко самоорганізовуватися, варто запитати: а звідки воно взялося? Воно в нас було завжди. Це вміння вибудовувати горизонтальні зв'язки, це довіра. А довіра — надзвичайно важлива.

Так само важливі й стосунки з владою: потреба її контролювати, потреба обмежувати її можливості. Під час першого безкоролів'я з'являються дуже цікаві політичні трактати, де буквально в кількох текстах наголошується: не так важливо, якого короля ми оберемо, як важливо забезпечити країну добрим правом. Бо якого б короля не обрали, якщо право буде поганим, зіпсується і король.

— Це буквально про наші теперішні часи і про багатьох улюблених персонажів з історії незалежної України.

— Король підлягає праву так само, як і будь-який громадянин. Якими є наші суди, ми добре знаємо. Але ключове — це повага до права і до суду, навіть тоді, коли вони не працюють належним чином.

Після Помаранчевої революції мої колеги з Варшавського університету проводили опитування й дослідження ставлення до права на польських територіях і в Україні. Вони, зокрема, їздили і до Маріуполя. І для них було справжнім здивуванням, що значно більший відсоток українців, ніж поляків, відповідав: у разі кривди вони підуть до суду.

Це було несподівано, адже в Польщі суди працюють значно краще, а рівень недовіри до суду і права виявився вищим, ніж в Україні того часу, де суди фактично не працювали. Тобто ми маємо справу з дуже сильним, майже ідеальним відчуттям того, що право мусить працювати.

— Ви стежите за цим українським скандалом із Міндичем, Галущенком, "Енергоатомом"? Оця історія "своїм — усе, ворогам — закон". Коли у владі присутня феодальна мораль. Ми ніяк не можемо цього з себе витравити. Звідки в нас ця риса — феодальна, кланова мораль?

— Частково це спадок Радянського Союзу. Але, як на мене, тут ідеться ще й про нашу безвідповідальність. Про відсутність сформованого відчуття — хоча десь у 30% воно вже є, і слава Богу — що це наша держава. "Я і є держава".

> **Мусить працювати закон. Але водночас мусить бути відповідальність громадянина. Без відповідальності нам нічого не вдасться.**

Людина, яка говорить "я і є держава", не буде голосувати "по приколу". Вона не буде керуватися чистим протестом — протестним голосуванням: "Я проголосую проти цього, а там хоч потоп".

— За зміни — рандомні.

— Знаєте, в одному джерелі з козацького середовища є фраза: "а після нас хоч вовк траву їж". Так. Але це ж виховується. Це формується.

— Ви вважаєте, що це з радянських часів у нас?

— Мені здається, що тут треба інакше поставити перспективу. Треба виховувати громадянина. Мусить працювати закон. Але водночас мусить бути відповідальність громадянина. Без відповідальності нам нічого не вдасться.

— А звідки у вас цифра — 30%?

— Я думаю, що якби таких людей було менше ніж 30%, ми б не протрималися так довго в цій страшній війні.

— У модерну добу була інша мораль?

— Вона теж була кланова. Тому що існувало відчуття "своїх людей", за яких еліта зобов'язана була дбати. Це те, що називають патронально-клієнтарною системою. Але, по суті, така система існує в будь-якому суспільстві — від давніх часів і до сьогодні.

Є патрон, який опікується своїми людьми в найширшому сенсі, і люди, які йому служать. Але це ще й система служіння. В ранньомодерну добу, на якій я спеціалізуюся, судді й урядники — це не чиновники в сучасному розумінні. У них немає чітко прописаних обов'язків, вони не отримують платні, але вони служать загалу.

І тут виникає парадоксальна річ: ми значно довше жили в умовах існування корупції, ніж у режимі боротьби з нею. Бо корупція була завжди. Інша справа — рівень спільноти і рівень відповідальності спільноти. Відповідальності за порядок на своєму місці, за підтримку права, за те, щоб люди не переходили межі прийнятних домовленостей.

От я тобі служу, я писар у суді, я оформлюю твої документи. Я можу не брати з тебе грошей і зробити це з приязні. Але в якийсь момент я можу попросити значно більше, ніж коштує цей папірець. І в давні часи корупційні звинувачення виникали тоді, коли щось виходило за межі норми. Або ж коли це було політичне звинувачення.

— А такого, як оця "готтентотська мораль"? Мовляв, якщо я вкрав у сусіднього племені коня і дружину — це добре, а якщо в мене вкрали — це зло.

— Ні, такого не було. Навпаки — існувало дуже сильне відчуття честі. І це взаємопов'язані речі, я про це постійно говорю. Ми багато говоримо про свободу, про те, що українці люблять свободу. Але що таке свобода? Це ж не анархія.

Свобода — це право. Можливо, десь сваволя й сприймалася як свобода, але в культурі Речі Посполитої свобода була нерозривно пов'язана з правом. Бо саме право забезпечує твої межі. Воно їх окреслює.

> **Честь — це поняття відповідальності за збереження власних кордонів**

— Свобода — це відповідальність.

— Так, це відповідальність. Бо своїх кордони ти мусиш захищати: їх можуть порушити, але ти зобов'язаний їх обороняти. І честь — це якраз поняття відповідальності за збереження власних кордонів. Гідність у нас — теж пов'язане з цим поняття, просто ми рідко це аналізуємо. Це знову ж таки про свободу, про гідність і про кордони, забезпечені правом.

Але ця гідність тягнеться з дуже давніх часів. Гідність розуміли як щось важливіше за життя. Бо якщо ти поводився негідно, тебе виводили за межі спільноти: ти втрачав позицію, втрачав гідність.

І що цікаво — це працювало не лише для шляхти. Хоча ці поняття формувалися в шляхетському середовищі, про гідність говорили і міщани, і купці, і селяни. Я працюю з книгами шляхетських судів, і час від часу там трапляються дуже промовисті згадки. Скажімо, про селянина, якого образили. Причому образив його не інший селянин, а людина, яка претендувала називатися шляхтичем.

І цей селянин іде до шляхетського суду, домагається свого, і судді визнають: він має на це право.

Наше активне пробудження до націєтворення справді було спровоковане Люблінським сеймом і Люблінською унією, коли постало питання: як відстояти своє місце.

— Це створення Речі Посполитої?

— Так. Коли потрібно було відповісти на запитання: хто ми, яке наше місце тут і як ми можемо його захистити. Тоді й виникає ідея третього члена. Ми утворили Річ Посполиту, говорить Кисіль та інші автори, через договір із поляками і литвинами.

Поляки — це Польське королівство. Литвини — Велике князівство Литовське як республіка, як спільнота, як народи. А ми — третій член. І якщо наші права не будуть забезпечені, ми знищимо цей симулякр Речі Посполитої.

— А росіяни мали право красти назву "Русь" у той час?

— Звісно, не мали. Але імперія завжди краде.

— А хтось тоді сприймав це як крадіжку?

— Ні. Бачите, ми ж самі брали участь у творенні цієї імперії — і, відповідно, у наданні їй назв. Ми самі в "Синопсисі", наприклад, розповіли про єдиноутробність, про один народ. Ми їх цього навчили.

До середини XVII століття, по суті до козацьких воєн, це було дуже ізольоване суспільство, для якого все навколо — зло, а ми — добро.

Є дуже цікава праця російських авторів — Ігоря Яковенка і Олександра Музикантського — про маніхейський характер російської культури. Маніхейство — це ідея початку тисячоліття про дуальність світу, про одвічну боротьбу добра і зла. Вони пишуть, що дивовижним чином увесь світ виявився злом, а ми — добром.

А коли з такою психологією в голові, ти не здатен до діалогу. Ти не здатен до культури компромісу, яка формується в Речі Посполитій. Там, наприклад, існує право вето, яке дозволяє одній особі зірвати будь-яке рішення. Формально — так. Але на практиці це не про блокування, а про повагу до меншості.

Бо для ухвалення рішення потрібно забезпечити інтереси меншості, щоб вона погодилася. Так формується культура компромісу: ми можемо сперечатися, але мусимо знайти рішення і врахувати інтереси іншого.

А поруч існує інша культура.

— Хто переміг — той і добро.

— І дуже цікаво, що вони говорять про таке: ця культура не передбачає існування культури діалогу. Це культура монологів — суцільних монологів. А там, де є культура монологу, розвиток неможливий.

І, на жаль, ми мусимо постійно до цього повертатися. У нас у підґрунті є культура діалогу, але ми водночас конфліктне суспільство: нам конче потрібно довести свою думку. Є тільки моя позиція, і ми часто не готові слухати. Ми забуваємо, що діалог — це з'ясування істини, де інколи потрібно в чомусь відступити, визнати, що, можливо, має рацію інший. А це принципово важливо для розвитку. І, бачите, в нас це в анамнезі є. І я дуже тішуся з того, що ми дискутуємо — це нормаль-

но. У нас є культура діалогу, яка передбачає дискусію. Але ми ще маємо навчитися слухати іншого і зауважувати інтереси іншого.

— За цією теорією, у нас є майбутнє, а в росіян — немає.

— І що цікаво — це говорять російські автори. Вони прямо пишуть: так, це фатально. Схильність до монологів, до відсутності культури діалогу, до ультиматумів — за відсутності поваги до права — справді є фатальною.

Тут я хотіла б наголосити ще на одній дуже важливій речі — на довірі. Ми, на жаль, дуже часто дивимося на себе очима колонізатора. Я це раптом усвідомила, коли звернула увагу на приказки: "як не зїм, то понадкушую", "моя хата з краю". І я зрозуміла: ні, це погляд людей, які відчувають, що щось тут не так.

Ось, наприклад, українці, кажуть росіяни XVIII століття, люблять ходити до суду. Коли вони стикаються з так званими малоросами, то дивуються: у них так не прийнято, а ці постійно судяться.

— Молодці, захищають свої права.

— Постійно сваряться, ходять до суду. Вони відчувають, що тут щось інше, але не можуть пояснити, що саме. А за цим стоїть традиція охорони своїх кордонів, охорони своїх прав, повага до суду. Я можу побитися, але я обов'язково піду ще й до суду. Бо, як казав один із моїх героїв XVI століття, "щоб довести Богові й людям, що я правий". Кулаками ти цього не доведеш. А в суді — можеш. І це принципово.

Мені здається, що цей погляд на нас самих значною мірою сформований колонізатором, який бачить інакшість, але пояснює її через власну систему координат. Через знецінення.

Бо український індивідуалізм — він же прямо протилежний російському. Це вміння самоорганізовуватися, формувати горизонтальні зв'язки, які неможливі без довіри. Певною мірою й ощадливість — це теж індивідуальна риса: моя земля, її треба берегти. Я маю честь і мушу відборонити свої права і свою землю.

А ми й далі дивимося на себе оптикою колонізатора. Ми ще до кінця не розуміємо себе. І мені здається, що вихід — у поверненні до розуміння власної історії. Минуле — це не лише візитівка з благородним обличчям: мовляв, ми нація з давньою історією і культурою. Це ще й перспектива на майбутнє. Те майбутнє, в якому ми хочемо себе пізнавати.

Бо якщо ми зрозуміємо, ким були, ким є сьогодні, які наші сильні сторони, ми зможемо задати той вектор майбутнього, який так прагнемо окреслити.

— Пані Наталю, а питання "де ми в історії звернули не туди" — воно взагалі коректне?

— Ні, некоректне. Знаєте, ми любимо посипати голову попелом: ой, програли, ой, УНР програла. Але якби цього не було, не було б і подальшого розвитку. Треба дивитися на історію як на процес, у якому кожен елемент минулого, навіть той, що здається катастрофою, вклав свою частинку в те, ким ми є сьогодні.

Мені здається, дуже важливо пам'ятати, що ми — давня нація з давніми традиціями націєтворення. Не віддавати свого, а повертати його. Бо це нас збагачує.

Не ділити минуле жорстко на "своє" і "чуже": православний — свій, католик — чужий. А якщо цей католик боронить православного? А якщо він каже: я русин? А якщо він німець, але говорить: я з крові руської?

Як Ян Щасний Гербурт, який пише Папі Римському, коли той докоряє йому за підтримку православних. Він відповідає: я добрий католик, бо жертвую на церкву. Але моя батьківщина — Русь, мій народ — русини, і я з крові руської. Хоч сам він із Сілезії, німець за походженням.

Ця земля має давню історію, яку творили не лише православні українці (русини), а й поляки, німці та інші. І це важливо пам'ятати.

Ми не мусимо ділити їх на своїх і чужих. Ми маємо дивитися на них із висоти розуміння націєтворення. Не пред'являти претензій, що вони на Люблінському сеймі не вимагали бути третім членом. Треба розуміти, що вони не могли цього зробити. Але те, що вони змогли, дало можливість отримати Люблінські привілеї для Київщини, Волині й Брацлавщини, на десятиліття зберегти мову і право.

Там було зафіксовано рівність католиків і православних, можливість боротися за право совісті — вірити так, як ти хочеш. Як казав Смотрицький до уніятів: "Та хай вас і тисячі буде, ми живемо в країні, де кожен вірить, як хоче, але у нас є права, і ми їх захищаємо".

> **Ми можемо врятуватися лише разом. І якщо в нас буде це відчуття єдності, готовність поступитися своїм заради спільного, — усе буде добре!**

Отака моя пропозиція прочитання нашої історії. Наша сила — в усвідомленні себе сильними. І в нас для цього є підстави. Але разом із силою — відповідальність. Як казали мої волиняни, "щоб у служінні вітчизні не бути останніми".

Ми мусимо розуміти: наша держава — це ми. Це республіканська візія. Так мислили наші предки. Ми — спільнота. Тому так болісно переживаємо втрату кожного. Бо ми відчуваємо себе спільнотою на своїй землі, зі своєю культурою.

Ще трохи. Ще дотягнутися. Мабуть, до згоди. Бо ми будемо сильні також і відчуттям згоди. І це теж іде з нашої давньої культури: вміння поступитися своїм партикулярним інтересом заради вищого суспільного блага — для всіх нас.

Це те аристотелівське: ми не врятуємося поодинці, бо ми в одному човні. Ми можемо врятуватися лише разом. І якщо в нас буде це відчуття єдності, готовність поступитися своїм заради спільного, — усе буде добре! ■

2000 МЕТРІВ ДО АНДРІЇВКИ

Україна, 106 хв | 2025 |
Мова Українська, Англійська | субтитри CZ, UA
Жанр: Документальний
Режисер та оператор-постановник: Мстислав Чернов
Оператор: Алекс Бабенко
Композитор: Сем Слейтер
Режисер монтажу: Мішель Мізнер
Продюсери: Мстислав Чернов, Мішель МізнерРені Аронсон-Рат

Фільм розповідає про завдання одного українського взводу подолати добре укріплений кілометр лісу, щоб звільнити стратегічно важливе село від російських військ. Журналіст супроводжує їх, але чим далі вони просуваються, тим більше усвідомлюють, що ця війна може ніколи не закінчитися.

ТИ - КОСМОС

Sci-fi | 102 хв | Україна, 2024 | субтитри CZ, ENG
Режисер: Павло Остріков

Відлюдькуватий український далекобійник Андрій уже два роки летить на космічному вантажному судні до найближчої чорної діри, в яку мають скинути контейнери з ядерними відходами. Та раптом планета Земля вибухає, і Андрій залишається єдиною людиною у Всесвіті — доки на зв'язок із ним не виходить лаборантка французької космічної станції Катрін. Андрій і Катрін вирішують летіти назустріч одне одному.

СКОРО В КІНО

Слідкуйте за датами показів на:
instagram.com/kinovarta
facebook.com/kinovarta
www.krutonfilm.cz

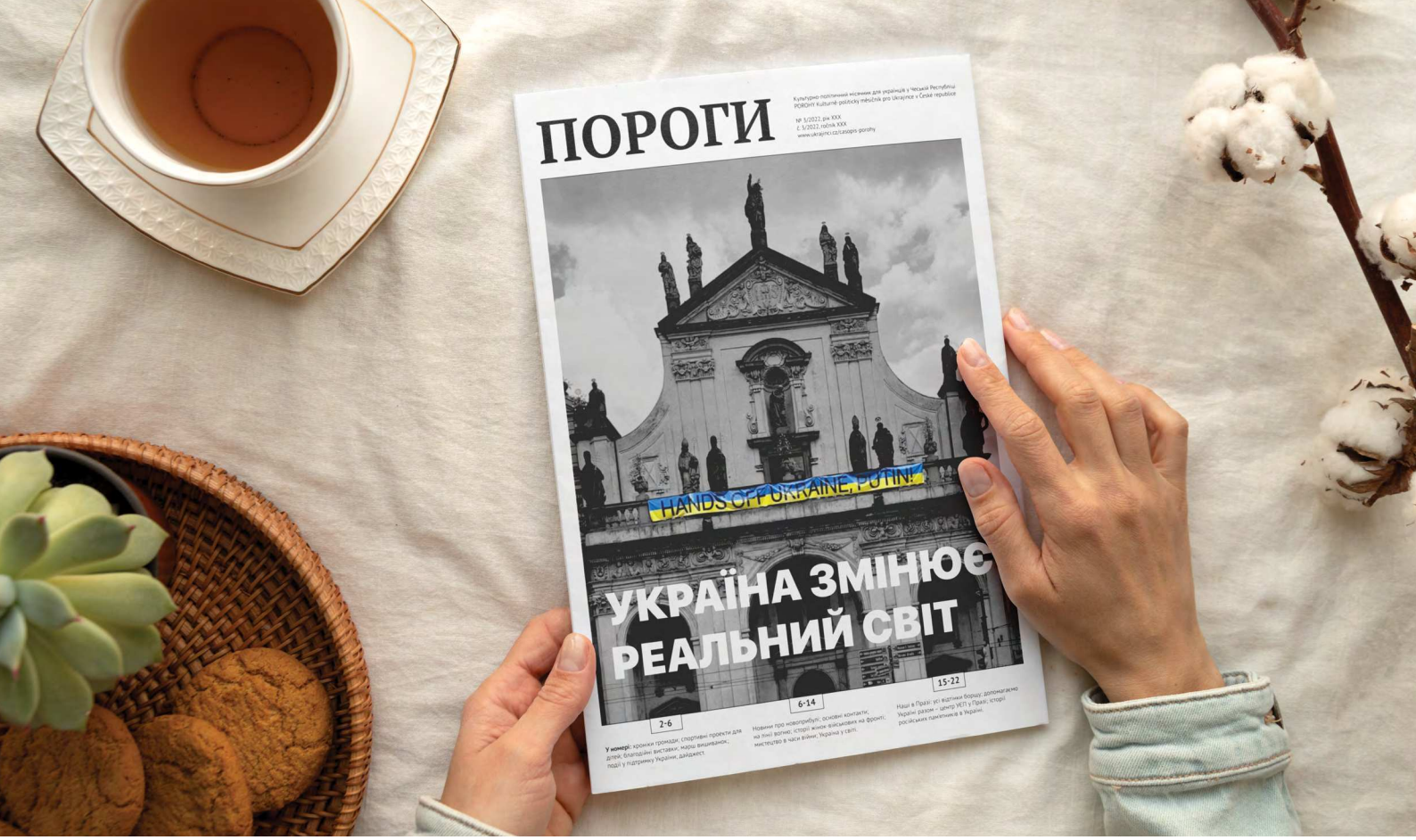
KINOVARTA

Дистриб'ютор фільмів – Kinovarta.
PRAHA
13/01 15:30 Kino Světozor - Ty jsi vesmír
14/01 18:00 Kino Světozor - Ty jsi vesmír
16/01 13:00 Kino Lucerna - Ty jsi vesmír
19/01 15:00 Kino Bio Oko - Ty jsi vesmír
25/01 16:45 Kino Atlas - Ty jsi vesmír

KARLOVY VARY
18/01 17:00 Kino Drahomíra - Ty jsi vesmír

HAVÍŘOV
23.12 18:00 Městské kulturní středisko

Список постійно оновлюється.
Всі актуальні покази за посиланням:
linktr.ee/kinovarta

Посилання на часопис

ПЕРЕДПЛАТА МІСЯЧНИКА "ПОРОГИ" ВСЬОГО ЗА 700 CZK / РІК РАЗОМ З ПОШТОВОЮ ПЕРЕСИЛКОЮ

QR Platba

Замовити часопис можна так:
вислати кошти на рахунок: **1925774379/0800**
і повідомити редакцію про оплату та адресу замовника.

Інформація: editorial@porohy.cz
або на: **porohy.cz** чи **ukrajinci.cz**

СЕРТИФІКАТ

на річну підписку журналу

ПОРОГИ

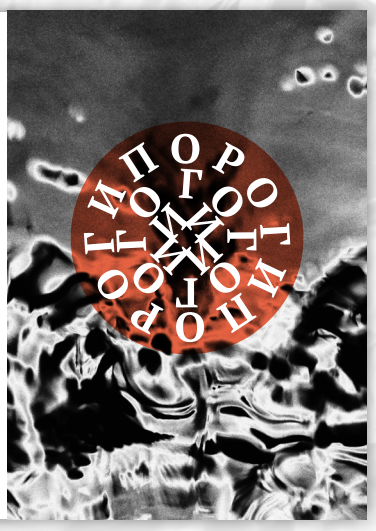
Культурно-політичний місячник для українців у Чеській Республіці

На ім'я

ЯК АКТИВУВАТИ ПІДПИСКУ:

- Надішліть лист на електронну адресу: editorial@porohy.cz
- Вкажіть своє **ім'я, прізвище** та **адресу для доставки**.

porohyjournal
PorohyJournal

Як отримати подарунковий сертифікат

1. Замовте сертифікат
- Напишіть нам на **editorial@porohy.cz** або
- в дірект **@porohyjournal** (Instagram /Facebook).

2. Отримайте сертифікат
- Ми надішлемо вам **електронну** або **друковану версію сертифіката** (на вибір).

3. Активація підписки
Власник активує його листом на **editorial@porohy.cz** із темою **"Активація сертифіката Пороги"**, зазначивши: ім'я, прізвище адресу доставки журналу

Готово! Журнал приходитиме поштою протягом року.